

SĄVEIKOS MAZGAI LIETUVOS IR PRŪSIJOS PASIENYJE IKIINDUSTRINĖJE EPOCHOJE. ĮVADAS

Vasilijus Safronovas

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0390-3056>

Kai 1422 m. vasarą įsiliepsnojęs Golubo karas užsibaigė tarp Jogailos, Vytauto ir Paulio von Rusdorfo sudaryta taikos sutartimi, galėjo atrodyti, kad tai dar vienas laikinas susitarimas gilius šaknis turinčiame konflikte, kurį Lenkija ir Lietuva vienoje pusėje, o Vokiečių ordinas kitoje sprendė jau kurį laiką. Tačiau tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino valdų Melno taika nustatė sieną (ar veikiau principus, kaip ji turi būti vedama), o sienos dalis su Prūsija, galiausiai išvesta praktikoje, esminių pokyčių vėliau nepatyrė kelis šimtmečius.

Istorikams šios sienos atsiradimas Šiaurės Europoje įdomus tuo, kad ji, iš pradžių tenurodžiusi „įtakos zonas“ beveik negyvenamuose žemės plotuose, ilgainiui tapo svarbia skirtimi, dažnai vaizduota kaip dalis ribos tarp protestantiškosios ir katalikiškosios Europos, o XIX a. ir XX a. pradžioje – ir kaip dalis ribos tarp pažangos ir atsilikimo, civilizacijos ir barbariškumo, netgi kultūrinės ribos tarp Europos ir Azijos.

Įdomu ir tai, kad, nepaisant šių nuo vietos realijų gerokai „nutolusių“ vaizdinių, abiejose sienos pusėse gyvenę žmonės bendravo, mezgė kontaktus, keitėsi prekėmis, paslaugomis, informacija, o dalis jų, be visa to, darė tai dar ir ta pačia lietuvių kalba (ar veikiau skirtingais jos dialektais). Pasienį jie kūrė ir perdarė ne kaip neperžengiamą barjerą, o kaip savitą kontaktų zoną.

Šiam rinkiniui parašyti straipsniai nagrinėja tris atvejus, kurie visi fokusuojasi į pasirinktus šio pasienio sąveikos mazgus ikiindustrinėje epochoje. Nors tai atskiri tyrimai, kurių nevienija nei aptariamoms vietovėms, nei laikotarpiai, nei fokuso objektai, kuriuos pasirinko autoriai, šie tyrimai leidžia mums dirstelėti į savitus, senokai sunykusius ir dar gerokai per mažai pažintus sąveikos mazgus kadaise egzistavusiame Lietuvos ir Prūsijos pasienyje.

Kur buvo siena?

Lietuva ir Prūsija, apie kurias sukasi kalba šiame rinkinyje, čia abi yra suvokiamos kaip istorinės teritorijos. Vienoje pusėje tai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kurios valdovas, 1385 m. su Lenkijos bajorais sudaręs asmeninę uniją, tapo ir Lenkijos

karaliumi. 1569 m. Liubline šie ryšiai buvo transformuoti, sukuriant dvinarę Abiejų Tautų Respubliką. Kitoje pusėje tai Prūsija, kuri iki 1525 m. reformos buvo Vokiečių ordino valdoma sritis, paskui tapo Lenkijos karaliaus lenu su paveldimąja hercogo Prūsijoje valdžia, o XVII a., susaistyta pavaldumo ryšiais su Brandenburgu Šventojoje Romos imperijoje, galiausiai (1656–1657 m.) tapo suverenia Hohenzollernų teritorija.

Sienos, kadaise egzistavusios tarp šios Prūsijos ir šios Lietuvos, vienas ruožas iš tiesų dar ir šiandien ne tik skiria dvi valstybes, bet ir yra išorinė Europos Sąjungos bei Šengeno zonos riba. Senosios sienos ruožo likutis yra netoli vietos, europiečių geriau atpažįstamos iš sąvokos „Suvalkų koridorius“. Šis ruožas tęsiasi nuo Nemuno upės iki trijų valstybių – Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos – sienų susikirtimo taško žemiau Vištyčio ežero.

42

Tačiau prieš šimtą metų, XX a. pirmojoje pusėje, būta dar vieno šios sienos ruožo nuo Palangos–Nemirsetos iki Šventosios upelio prie Smalininkų. Iki paskutinio Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. spalį būta ir trečio ruožo: Prūsijos siena su Lietuva tęsėsi toliau į pietus nuo Vištyčio ežero iki Kylės (vok. *Kielen*, lenk. *Kile*) – Chomontovo (lenk. *Chomontowo*) linijos į šiaurės vakarus nuo Mėtos (lenk. *Necko*) ežero. Pagaliau iki 1569 m. kovo mėn. Lietuvos ir Prūsijos siena tęsėsi dar toliau į pietus iki Luko / Leko upės (lenk. *Łek*, anksčiau *Łek*, vok. *Leck* arba *Lyck*), ištekančios iš Mozūrijos ežeryno ir įtekančios į Bebrą (lenk. *Biebrza*, vok. *Bober*).

Iš visų šių ruožų vienintelis, tebeatliekantis senąją funkciją, sudaro kiek daugiau nei pusę šiandienės Lietuvos ir Rusijos sienos apimties – 142 km, o tiesia linija apie 100 km. Šis ruožas, kaip ir kadaise, daugiausia vingiuoja mažomis upėmis ir upeiais (Šešupe, Širvinta, Liepona). Likę 130 km Lietuvos ir Rusijos sienos yra „naujas“ ruožas, besidriekiantis per Kuršių neriją, Kuršių marias, Skirvytės, Rusnės ir Nemuno upėmis. „Nauju“ jis, žinoma, vadintinas sąlyginai, nes atsirado 1920 m., kai nuo Vokietijos Reicho (Prūsija tuo metu buvo sudėtinė jo dalis) buvo atskirtas Klaipėdos kraštas. Negana to, ir jis turi šešių šimtmečių senumo precedentą – tiesa, anuomet neįgyvendintą: XV a. pradžioje derybose dėl sienos Lietuva reikalavo, kad būtent Nemuno ir Rusnės tėkmės atribotų Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdas nuo Vokiečių ordino valdų¹.

Anuomet tai liko nerealuotas reikalavimas – riba buvo išvesta šiauriau, nustatant ją dviejų trijų mylių atstumu nuo šios tėkmės, Kuršių marių ir nuo Mėmelio / Klaipėdos (įrašant sutarties tekstuose žodį *miliare*, turėta galvoje ne šiuolaikinė mylia; tuo metu mylių sudarė apie 7–8 km). Melno taikos sutarties tekstuose² šis ruožas, skirtingai nei

¹ IVINSKIS, Zenonas. Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų. Nuo Tannenbergo iki 16-tojo amžiaus pradžios. *Athenaeum*, 1935, t. 6, p. 70–71.

² Pagrindiniai Melno sutarties dokumentai buvo du: Ordino, Lenkijos ir Lietuvos atstovų (derybininkų) stovykloje prie Melno ežero sudarytas preliminarus susitarimas (1422-09-27) ir vėliau sudaryta galutinė sutartis, kurios dviem egzemplioriais turėjo būti apsikeista dar tų pačių metų lapkritį, bet tai įvyko tik

prieš tai minėtasis, buvo nusakytas labai bendrai, ir tik vėliau išmatuotas ir išvestas, „pritaikant“ principus fiziniėje erdvėje. Šiandien šis 185 km ruožas nebeegzistuoja, tačiau vaidmenį jis vaidino nepaprastai ilgai – kaip administracinė riba jis egzistavo iki 1945–1947 m.

Istorinės sienos ruožas į pietus nuo Vištyčio ežero iki Kylės–Chomontovo linijos apėmė dar 96 km, o iki Luko upės – dar 47 km. *Mutatis mutandis* šiandien tai – dalis Varmijos-Mozūrijos vaivadijos Lenkijoje rytinės ir pietrytinės administracinės ribos.

Taigi iš visų daugiau kaip 470 km, kadaise sudariusių Lietuvos ir Prūsijos sieną, tarpvalstybinės sienos vaidmenį toliau atlieka mažiau nei trečdalis.

Prie viso to reikia pridėti dažnai pamirštamą faktą – Melno taikos sutartis nustatė ir nedidelį sienos ruožą tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino valdų Livonijoje, būtent – Šventosios upę. Šio ruožo ilgis – dar 60 km.

Kada atsirado siena?

Pažvelgę į tai, kaip lietuvių ar lenkų istorikai vaizduoja Didžiosios Kunigaikštystės vakarinę sieną XIV–XV a., neretai pamatysime, kad jie linkę brėžti ištisinę liniją, kurios kontūras stebėtinai atitinka ribą tarp Prūsijos ir Rusijos monarchijų, egzistavusią XIX a.³ Šis veiksmas istorinę vaizduotę klaidina mažų mažiausiai trejopai. Pirmą, vėlesnė riba projektuojama į praeitį, siekiančią arba laiką dar iki Melno taikos, arba XV amžių, kai siena į nepertraukiamą liniją aiškiai nebuvo panaši. Antra, vėlesnis suvokimas, kas yra siena, netiesiogiai perkeliamas į praeitį – XV a. ir netgi XVI a. tokio suvokimo dar nebūta: ginkluoti pasieniečiai prie sienos dar nepatuliavo, o žmonės galėjo sieną kirsti iš esmės kur nori, ne vien pasienio kontrolės punktuose. Trečia, kuriama legenda apie „labai seną“ sieną, kuri esą nekito per amžius ir XX šimtmetį pasiekė tuo pačiu kontūru, kuris radosi jau 1422 m.

1423-05-18 Veliuonoje. Pagrindinis Melno sutarties tekstas prieinamas šiose publikacijose: *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. T. IV. [Ed. Maciej DOGIEL.] Vilnae, [1764], p. 110–115, No. 90; *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. von Friedrich Georg von BUNGE (toliau LUB). Bd. 5. Riga, 1867, Sp. 877–892, Nr. 2637–2638. Abu tekstus paskelbė: *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*. Bd. 1: 1398–1437. Hrsg. von Erich WEISE. 2. Aufl. Marburg, 1970, S. 150–167, Nr. 152–156; *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*. Wyd. Przemysław NOWAK, Piotr POKORA. Poznań, 2004, s. 1–13. Tarp tekstų visose keturiose publikacijose esama tam tikrų žodžių rašybos skirtumų. Sutarties sudarymo eiga išsamiai rekonstruota čia: NEITMANN, Klaus. *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates*. Köln, Wien, 1986, S. 171–193.

³ Tik keli pavyzdžiai: BISKUP, Marian; CZAJA, Roman; DŁUGOKĘCKI, Wiesław; DYGO, Marian; JÓŹWIAK, Sławomir; RADZIMIŃSKI, Andrzej; TANDECKI, Janusz. *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: władza i społeczeństwo*. Warszawa, 2009, s. 107, 135, 155, 207; BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija*. T. III: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Vilnius, 2011, p. 454–455; *Lietuvos nacionalinis atlasas*. T. II. 2-oji laida. Vilnius, 2016, p. 17, 18.

Dėl legendos apie „vieną seniausių Europoje sienų“, pastaraisiais metais itin pamėgtos Lietuvoje, iškart reikia pasakyti, kad tiesos joje yra kur kas mažiau, nei kartais įsivaizduojama. Senajame žemyne esama gerokai anksčiau atsiradusių ir iki šiol beveik nepakitusių sienų. Štai didelės dalies šiandienės sienos tarp Čekijos ir Vokietijos ištaikos siekia dar IX–XI a. Didelė dalis Anglijos ir Škotijos ribos yra išlikusi nuo 1237 m., o Andoros ribos nekinta nuo 1278 m. Tad minėtąjį teiginį reikėtų vertinti panašiai, kaip neseniai buvo padaryta kritiškai įvertinant Ispanijos ir Portugalijos sienos ruožo, *La Raia*, „senumą“⁴. Jeigu dalis šiandienės sienos tarp Lietuvos ir Rusijos ruožo ir yra viena seniausių, tai tik Baltijos jūros regiono kontekste, nors ir čia šiam teiginiui iššūkį meta tokie „konkurentai“ kaip Narvos upė, skirtingus politinius darinius skirianti nuo XIII a.

44

Kritiškai vertinti tenka ir pastangas vėlesnį, XIX šimtmečio, sienos kontūrą projektuoti į praeitį, kuri kartais tampa dar ankstesnė negu pati Melno taika. Be abejo, tam tikro pagrindo ir čia esama, mat, pirma, taikos sutarties tekstuose pateiktas sienos aprašymas panašus į nuosekliai vedamą liniją, antra, vėlesni dokumentai juose įrašytą, sieną apibūdinančią teksto dalį kartodavo. Antai 1435 m. gruodį Kujavijos Bresto sutartyje, apibrėžiant sieną tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino valdų, kartojama tai, kas šiuo klausimu pasakyta 1422 m. sutartyje⁵. 1529 m. birželį Vilniaus sutartyje, sudarytoje tarp Žygimanto Senojo (kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio) ir hercogo Prūsijoje Albrechto, Lietuvos ir Prūsijos sieną apibūdinantis tekstas iš esmės atitinka tą, kuris yra 1422 m. sutartyje⁶.

Tačiau siena, nors Melno sutarties dokumentuose jos aprašymas ir primena nuosekliai vedamą liniją, ten nebuvo aptarta preciziškai. Kol vyko apžiūra, matavimai, demarkacija, praėjo nemažai laiko. Šaltiniuose fiksuojama, kad susitikimas dėl to, kur tiksliai bus vedama siena, Klaipėdoje įvyko dar 1423 m. pabaigoje, tačiau jis nedavė rezultatų⁷. Žinios apie 1425–1427 m. vykusį sienos žymėjimą (ženklinimą) vietoje gana prieštaringos. Žinoma, kad ginčytasi dėl mato, kurią mylią – Kulmo ar lietuviškąją – naudoti, kaip ir dėl vietos, nuo kurios turėtų būti matuojama. Tačiau jeigu sienos ženklimas tuo metu ir buvo atliktas, tai, matyt, tik keliuose ruožuose, nes 1447 m. liudijamos atnaujintos pastangos šiuo klausimu⁸. Sieną įprastai ženklinta žymenimis

⁴ TRILLO-SANTAMARÍA, Juan-Manuel; PAÜL, Valerià. The Oldest Boundary in Europe? A Critical Approach to the Spanish-Portuguese Border: The *Raia* Between Galicia and Portugal. *Geopolitics*, 2014, Vol. 19, pp. 161–181.

⁵ *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen...*, S. 195–213, čia 204.

⁶ *Limites regni Poloniae & Magni Ducatus Litvaniae*. [Ed. Maciej DOGIEL.] Vilnae, 1758, p. 206–207; *Codex diplomaticus...*, p. 257–262.

⁷ *LUB*. Bd. 7. Riga, Moskau, 1881, S. 45–46, Nr. 61.

⁸ Plg. IVINSKIS, Z. *Kovos bruožai...*, p. 88–89, 99–100; TOTORAITIS, Jonas. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. D. 1. Kaunas, 1938, p. 14; NEITMANN, K. *Op. cit.*, S. 555–559; NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Palanga XIII–XV amžiais*. In *Palangos istorija*. Sud. Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1999, p. 111–112; ČELKIS, Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2014, p. 164–

ąžuoluose ar kituose medžiuose arba žemių kauburiais (kapčiais)⁹. Todėl didelėje dalyje Lietuvos ir Prūsijos sienos ruožų, kuriuose siena su *limites naturelles* nesutapo, XV a. buvo galima tik apytiksliai įsivaizduoti, kur eina sienos kontūras. Kad tokio įsivaizdavimo būta, rodo virtinė XV a. antrosios pusės dokumentų¹⁰, bet jie taip pat leidžia suprasti, jog siena tuo metu dar nebuvo „nepertraukiama“, „aiškiai matoma“ natūroje. Duomenų apie tai, kad siena naujai matuojama, aiškiau ir nuosekliau ženklinama, gausėja tik XVI a.¹¹ O kaip ištisinė linija pirmą kartą ji pavaizduota Casparo Hennebergerio žemėlapyje 1576 m.¹²

Kaip čia neprisiminsi Michelio Foucherio minties, kad „tai, kas vietoje gali būti tik daugiau ar mažiau laisvas riboženklių ir stulpų išdėstymas“, kartografo dėka tampa elegantišku „linijinių sienų išradimu“¹³.

Nekintanti siena, kuri iš tiesų kito

Faktą, kad iš popieriaus į fizinę erdvę siena „persikėlė“ gerokai vėliau nei 1422 m., pirmiausia lėmė vėlyvas žemės valdų formavimasis abiejose sienos pusėse, kuris savo ruožtu buvo susijęs su vėlyvu pasienio apgyvendinimu.

Tiek 1420 m. derybų dėl sienos pasiūlyme, tiek ir 1422 m. sutartyje, apibūdinant sieną, ji nupasakojama nuorodomis visų pirma į natūralius orientyrus – upes (*Lyk; Leppuna; Syrowintha* arba *Schirwintha; Scheschuppa alias Suppa* arba *Schessuppa; Swantha alias Swantona* arba *Swanthat; Memel, alias Niemen; Jura; Rusna* arba *Russna*), ežerus (*Greyow et Thocylow; Raygrad alias Rogel* arba *Rogort; Dwisticz alias Wysiten*), marias (*Wintenburg haap* arba *Happ*). Taip buvo todėl, kad siena vesta per beveik neapgyventą dykrą (*solitudo*). Pasienyje su Žemaitija bene vienintelis šiuose dokumentuose minimas žmogaus kūrinys buvo pilis (*castrum Memel alias Klawppeda* arba *Claypeda*)¹⁴. Pasienyje su Sūduva sutarties tekste minimos *Preywisti* ir *Merunisky*, ver-

165; BUCEVIČIŪTĖ, Laima. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*. Vilnius, 2015, p. 207.

⁹ NEITMANN, K. Op. cit., S. 547.

¹⁰ IVINSKIS, Z. *Kovos bruožai...*, p. 112; ČELKIS, T. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija...*, p. 166–167.

¹¹ Žr., pvz., ROEDDER, H[einrich]. *Zur Geschichte des Vermessungswesens Preussens, insbesondere Altpreussens aus der ältesten Zeit bis in das 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1908, S. 42–45.

¹² Plg. *Caspar Hennenberger's Grosse Landtafel von Preussen*. In 9 Blättern. (Erste Ausgabe vom Jahre 1576.) Königsberg, 1863.

¹³ Visa čia aktuali citata: „ce qui, sur le terrain, peut n'être qu'un alignement plus ou moins lâche de bornes et de poteaux, et dont l'emplacement n'est cartographiable qu'aux très grandes échelles [...], devient [...] ligne continue. En ce sens, technique, la frontière linéaire est une invention, élégante, de cartographe“: FOUCHER, Michel. *L'invention des frontières*. Paris, 1986, p. 37.

¹⁴ Melno sutarties teksto rašyba paimta iš *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego...*, s. 4–5. Vytauto pasiūlytos sienos formulotės rašyba paimta iš: *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376–1430*. Coll. Antonii PROCHASKA. Cracoviae, 1882, p. 494–495, no. 898.

timuose į lietuvių kalbą kartais vadinamos sodybomis ar lygumomis¹⁵, nors iš sutarties tekstų neišeina nustatyti, ar ten kalbama apie kažką daugiau nei apie vietoves. Ar jos buvo gyvenamos, neaišku.

Be to, faktas, kad sutarties tekstai labai aptakiai aptarė sienos kontūrą, o jos ženklinimas natūroje gerokai užtruko, lėmė, kad ir po 1422 m. būta įvairių pretenzijų. Dar keliolika metų po Melno taikos Vokiečių ordinas nenurimo dėl Palangos. Kas tuo metu buvo Palanga – stotelė ar apgyventa vietovė, neaišku¹⁶. Vokiečių ordinui ji buvo svarbi kaip jungtis sausumos kelyje tarp Ordino valdų Prūsijoje ir Livonijoje; tokia svarbi, kad Lietuvos kunigaikščiai Vytautas ir Švitrigaila žinojo, jog šią kortą galima išnaudoti, norint Vokiečių ordino palankumo ar sąjungos¹⁷.

46

Tokių ginčų ir pretenzijų ėmė daugėti nuo XV a. pabaigos, kai spartėjo dykros apgyvendinimas¹⁸. Ordino atstovai vis skųsdavosi, kad žemaičiai peržengia sieną ir ją keičia. XV a. pab. – XVI a. pr. ginčų objektu tapo pasienio vietovė Katyčiai; šis ginčas buvo išspręstas tik 1554–1555 m.¹⁹ Ginčytasi ir dėl kitų vietovių. Tokių ginčų ypač pagausėjo XVI a. 4–6-uoju dešimtmečiais. Abi pusės kaltino viena kitą tuo, kad kita pusė, tai vienur, tai kitur perėjusi sieną, šeiminkavo ne savo laukuose, upėse, ežeruose ir miškuose ar net įkūrė virtinę kaimų, kaip buvo pietiniame pasienio ruože²⁰. Tokius ginčus bandydavo sureguliuoti specialios komisijos ir susitarimai.

Visa tai rodo, kad „stabili“ siena tarp Prūsijos ir Lietuvos radosi gerokai vėliau nei 1422-aisiais. Tikrovėje sienos kontūrą koregavo žemės valdos ir tai, kam jos priklausė. Nedideli šio kontūro pakeitimai buvo atliekami ne vieną kartą, ir tai užsitęsė dar ilgiau nei šimtmetį po Melno sutarties sudarymo. Antai 1530–1544 m. laikotarpio korespondencija liudija, kad vietos gyventojai dar ir tuo metu tiksliai nežinojo, kur baigiasi Prūsija į šiaurę nuo Klaipėdos²¹. Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybės archyve išlikę keliolika nedatuotų, bet, sprendžiant iš visko, XVI a. darytų sienos

¹⁵ Plg. sienos aprašymo į lietuvių k. vertimus: IVINSKIS, Z. Kovos bruožai..., p. 83; TOTORAİTIS, J. Op. cit., p. 8, 13–14; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 1. Ats. red. Konstantinas JABLONSKIS. Vilnius, 1955, p. 94–95, Nr. 133 (klaidingai datuota). Maxas Toeppenas vartojo žodį *Feldmark* – atvira, mišku neapaugusi, bet dar ir „neįsisavinta“ vietovė. – TOEPPEN, M[ax]. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858, S. 109. Dėl *Merunske* plg. TOEPPEN, M. Op. cit., S. 21; BARKOWSKI, Otto. Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg unter Herzog Albrecht und Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525–1603. *Prussia*, 1928, Hf. 28, S. 165.

¹⁶ Prie Palangos gyventojai įvardijami tik vėliau, apie 1453–1455 m.: SALYS, Antanas. Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets. *Tauta ir žodis*, 1930, t. 6, p. 193, 260.

¹⁷ TOEPPEN, M. Op. cit., S. 109–110.

¹⁸ FORSTREUTER, Kurt. Die Entwicklung der Grenze zwischen Preußen und Litauen seit 1422. *Altpreußische Forschungen*, 1941, 18. Jhg., Hf. 1, S. 55.

¹⁹ Plg. IVINSKIS, Z. Kovos bruožai..., p. 115–116; ROWELL, S. C. The Lithuano-Prussian Forest Frontier, c. 1422–1600. In *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700–1700*. Ed. by Daniel POWER, Naomi STANDEN. Houndmills-Basingstoke, 1999, pp. 199–201.

²⁰ KOLANKOWSKI, Ludwik. *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*. Lwów, 1913, s. 271.

²¹ IVINSKIS, Z. Kovos bruožai..., p. 116.

1 pav. Schema vaizduoja du Lietuvos ir Vokiečių ordino valdų Prūsijoje bei Livonijoje sienos ruožus. Šios sienos kontūras schemiškai apibrėžtas Melno sutartimi. Taip pat schemoje pavaizduota dalis įvardiniame straipsnyje minimų vietovių. © Vasilijus Safronovas, 2025

nustatymo brėžinių²². Dar 1598 m., o vėliau ir 1613 m. minimos specialiai paskirtos komisijos sienai tarp Prūsijos ir Žemaitijos derinti²³.

Pagaliau sienos kontūro pokyčius galėjo nulemti ir įvairūs sandoriai dėl atskirų valdų. Antai kai 1560 m. hercogas Albrechtas gavo Gruobinio valdą (fogtiją), kurią Vokiečių ordinas Livonijoje jam įkeitė mainais į paskolą, suteiktą karui su Maskovija, vėl suintensyvėjo Prūsijos pastangos, susijusios su Palangos ruožu, kuris nuo minėtos valdos Prūsiją fiziškai atskyrė. Albrechtas svarstė galimybę tą ruožą iš Žygimanto Augusto išsiuomoti kartu su Kretinga ir Gargždais. Panašiu metu, 1561–1567 m., ir dėl tos pačios priežasties (būtinybės finansuoti karą su Maskovija) Žygimantas Augustas buvo išnuomojęs Albrechtui du pasienio valsčius – Jurbarką ir Naująją Valių (lenk. *Nowa Wola*, dab. Virbalis)²⁴. Nors Palangos atveju sumanymas įgyvendintas nebuvo, kitas panašus atvejis rodo, kad viskas galėjo baigtis ne vien nuoma, bet ir pirkimo kontraktais. 1601 m. Georgas Friedrichas, Brandenburgo-Ansbacho markgrafas, kuris nuo 1577 m. buvo faktiškasis Prūsijos hercogystės administratorius (valdė vietoje hercogo Albrechto Friedricho), pasienyje nupirko du trečdalius Tauragės valdos, kuri liko Lietuvos sudėtyje. Jam 1603 m. mirus be vyriškosios lyties palikuonių, šios žemės perėjo kitos Hohenzollernų linijos atstovui – Brandenburgo markgrafui. 1616–1617 m. jis nupirko ir trečiąją dalį. Markgrafo žinioje valda buvo iki 1621 m., kai jis ją perrašė, o 1639 m. ir visai pardavė²⁵. Tačiau nuo 1688 (1691) m. iki 1793 m. Tauragės valdą, formaliai tebelikusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalimi, vėl valdė Brandenburgo markgrafas, kuriam tuo metu taip pat priklausė Prūsija. Kaip matysime iš vieno šiame rinkinyje skelbiamo straipsnio, amžininkams ši situacija kėlė ne mažesnę sumaištį nei šių eilučių skaitytojui, bandančiam suprasti, kur vis dėlto tuo metu ėjo siena.

48

Pasienio apgyvendinimas

Žemės valdų formavimąsi abiejose sienos pusėse skatino dykros apgyvendinimas, dėl kurio interpretacijų istorikai savo laiku sulaužė daug iečių. Ypač todėl, kad dalis šios diskusijos XX amžiuje fokusavosi į politiška motyvuotų atsakymų, skirtų tuome-

²² Pvz., *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz* (Prūsijos kultūros paveldo Slaptasis valstybės archyvas, Berlynas-Dalemas, toliau *GStA PK*), XX. HA, AK, A 10016 (ruožas šiauriau Klaipėdos), XX. HA, AK, A 10120 (visas Klaipėdos valsčius), XX. HA, AK, B 10043 (ruožas tarp Jūros ir Šešupės), XX. HA, AK, G 10673/1–2 (ruožas prie Raigardo). Pirmieji trys vėlyvesni – tikėtina, XVI a. antrosios pusės. Paskutinis, matyt, XVI a. pirmosios pusės arba vidurio. Trys pirmieji parengti panašiu braižu. Vienas jų, spėjama, 1583 ar 1584 m. matininko Hermanno Rungės. – Plg. ROEDDER, H. Op. cit. S. 74; JÄGER, Eckhard. *Prussia-Karten 1542–1810. Geschichte der kartographischer Darstellung Ostpreußens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Weißenhorn, 1982, S. 32.

²³ VAIVADA, Vacys. Žemaitija XV–XVIII amžiuje. In *Žemaitijos istorija*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS. Vilnius, 1997, p. 105; ČELKIS, T. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija...*, p. 175.

²⁴ Apie tai FORSTREUTER, K. Die Entwicklung der Grenze..., S. 62–64.

²⁵ HELLMANN, Manfred. *Die preussische Herrschaft Tauroggen in Litauen (1690–1793)*. Berlin, 1940, S. 7–9.

tei dabarčiai, pateikimą visuomenėms, įaudrintoms Lietuvos ir Vokietijos konflikto dėl Klaipėdos krašto.

Nepaisant dykros apgyvendinimo teorijos reputacijos, kurią ji įgijo dėl netinkamos politinės panaudos, pačiu apgyvendinimo procesu šiuolaikinė historiografija neabejoja²⁶. Naujų ūkių ir juos telkiančių valdų kūrimasis, prasidėjęs dar XV a., intensyviai vyko per visą XVI a., paliesdamas didelius žemės plotus abipus Melno sutartimi nustatytos sienos Žemaitijoje, Sūduvoje ir Prūsijoje. Jo dinamiką labai grubiai galima skaidyti į dvi stadijas: pirmąją, palietusią Žemaitiją ir dalį sričių Prūsijoje apie Klaipėdą, Tilžę ir Luką; antrąją, kuri labiausiai reikšėsi Sūduvoje ir Prūsijos rytinėse srityse palei Įsrutį ir Markgrabavą.

Pagal laikotarpius šios stadijos išsidėlioja šitaip. Dykros apgyvendinimo pradžią Žemaitijoje kalbininkas Antanas Salys buvo datavęs XV a. pirmąja puse, o antrą etapą – XVI a. pradžia²⁷. Iš esmės tai sutampa su paraleliais procesais Prūsijoje: regione į pietus nuo Luko, taip pat pajūryje ir pamaryje prie Klaipėdos ir Kuršių nerijoje apgyvendinimas taip pat prasidėjo dar XV a. pirmojoje pusėje, bet Prūsijos šiaurėje itin suintensyvėjo XVI a. pradžioje. 1540 m. duomenimis, kurie galėtų būti laikomi sąlygine dviejų stadijų riba, Prūsijoje dar buvo tankiau apgyvendintos tik Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Luko apylinkės²⁸. XVI a. vidurys ir pabaiga jau sietini su antrąja stadija. Nors pavienės vietovės Sūduvoje ir Prūsijos erdvėje tarp Tilžės–Ragainės bei Mozūrijos ežeryno minimos jau XV a., apgyvendinimas ten suintensyvėjo tik apie 1540 m.

Kaip žinome iš geriau dokumentuotų tyrimų, pvz., Ragainės valsčiaus²⁹, dvipakopis šis procesas Prūsijoje buvo ir tuo, kad jį sudarė pirminis apgyvendinimas „iš išorės“ ir antroji pakopa, kai anksčiau įsikūrusių savininkų šeimos plėsdavosi į naujus ūkius. Tačiau išorė neturėtų būti susiaurinama iki Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Nors esama pernelyg daug argumentų, kad persikėlėlių srautas judėjo į Prūsiją iš Lietuvos, o pirmiausia iš Žemaitijos, šiauriniame Prūsijos pakraštyje būta ir persikėlėlių iš Kuršo, o pietinis pakraštys – Johanisburgo (vok. *Johannisburg*, dab. lenk. *Pisz*), Luko

²⁶ Plg. šiuolaikines istorikų interpretacijas: GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 439–441; JÄHNIG, Bernhart. Litauische Einwanderung nach Preußen im 16. Jahrhundert. Ein Bericht zum dritten Band von Hans und Gertrud Mortensen. In *Zur Siedlungs-, Bevölkerungs- und Kirchengeschichte Preußens* (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 12). Hrsg. von Udo ARNOLD. Lüneburg, 1999, S. 75–94; ROWELL, S. C. The Lithuano-Prussian Forest Frontier..., pp. 182–208; ROWELL, S. C. Aspects of Settlement in the Klaipėda District (Memelland) in the Late Fifteenth and Early-Sixteenth Centuries. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 11). Sud. Vacys VAIVADA, Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 22–34.

²⁷ SALYS, A. Op. cit., p. 191–192, 247–248, 263–265.

²⁸ Plg. *Historisch-geographischer Atlas des Preußenlandes*. Hrsg. von Hans MORTENSEN, Gertrud MORTENSEN, Reinhard WENSKUS, Helmut JÄGER (toliau *HGAP*). Lf. 5. Wiesbaden, 1978; Lf. 8. Wiesbaden, 1982.

²⁹ MORTENSEN, Hans. Einwanderung und innerer Ausbau in den Anfängen der Besiedlung des Hauptamtes Ragnit. In *Acta Prussica. Abhandlungen zur Geschichte Ost- und Westpreußens. Fritz Gause zum 75. Geburtstag* (Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr., XXIX). Würzburg, 1968, S. 67–76.

(vok. *Lyck*, dab. *Elk*), Ryno (vok. *Rhein*, dab. lenk. *Ryn*) valsčiai, dalis jų taip pat pasienyje su Lietuva – išsiskyrė pirmiausia persikėlėliais iš kaimyninės Mazovijos.

Persikėlėlius riboja upės, ežerai ar tankūs miškai, o ne siena, kuri daug kur dar net nebuvo aiškiai demarkuota. Prie persikėlėlių judėjimo, žinoma, prisidėjo faktas, kad Prūsijoje dar Vokiečių ordino laikais išryškėjo interesas „įveiklinti“ menkai naudojamus didžiulius žemės plotus, kuris gal ir neliko nuolatiniu rūpesčiu ilgiau nei šimtą metų, kaip kartais galima įsivaizduoti paskaičius pasakojimų apie išmintingą didžiųjų vyrų vadovavimą³⁰, bet mažų mažiausiai vis atsinaujindavo. Be to, srities, kuri buvo apgyvendinama, nebevargino siaubiamieji žygiai: santykiuose su Lietuva taikos, sudarytos 1422 m., iš esmės buvo paisoma. Nusilpęs Ordinas jautė tam tikrą įtampą dėl nuolatinio nesaugumo keliaujant 15 km ilgio Lietuvos pajūrio ruožu, įsiterpusiu tarp Prūsijos ir Livonijos, bet karinių konfliktų su Lietuva Vokiečių ordinas po 1422 m. formaliai neturėjo, nors su Lenkija jų būta ne vieno. Pagaliau 1525 m. Krokuvos sutartis apvertė visą ligtolinę geopolitinę situaciją, nes Lenkijos karalių (kartu ir Lietuvos didįjį kunigaikštį) paverė esminiu Prūsijos saugumo garantu.

Šis sieną peržengęs apgyvendinimas sukūrė Prūsijoje savitus regionus, kurie greitai bus pradėti vadinti „lietuviškaisiais valsčiais“ bei „lenkiškaisiais valsčiais“, o dar vėliau – „Lietuva“ ir „Mozūrija“³¹. Tačiau šios sąvokos vartotos jokių būdu neįsivaizduojant jų kaip Lietuvos ar Lenkijos „tėsinų“ Prūsijoje, kaip sufleravo vėlesnė, nacionalizmo idėjų įkvėpta vaizduotė, bandžiusi nustatyti persikėlėlių „tautybes“. Mat regionų ir jų gyventojų abipus sienos skirtumus XVI a. ėmė formuoti faktas, kad Prūsija Albrechto laikais pasuko konfesinės reformos linkme.

Siena kaip atribojantis veiksnys

Politinės, socialinės, ekonominės sąlygos Lietuvoje ir Prūsijoje, žinoma, skyrėsi jau tuo laiku, kai siena buvo nustatyta. Tačiau pasienyje šie skirtumai nebuvo ryškūs tol, kol abipus sienos plytėjo dykra. Kai ji pamažu ėmė užleisti vietą naujiems ūkiams ir besiformuojančioms žemės valdoms, skirtumai jau ryškėjo. Tačiau didžiausią atribojimo efektą siena ėmė įgauti po to, kai Prūsija pasuko kardinalių reformų, kurių kulminacija tapo 1525 m. balandžio 8 d. Krokuvos sutartis, keliau.

Pagal sutartį, Vokiečių ordino didysis magistras Albrechtas pripažino, kad Lenkijos karalius Žygimantas Senasis yra jo senjoras (*naturali et haereditario domino*), įsipareigojo teikti jam pagalbą, o Žygimantas Senasis iš savo pusės ne tik įsipareigo-

³⁰ Plg. BARKOWSKI, O. Op. cit., S. 161–162.

³¹ Plg. SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015, p. 33, 43–71.

jo ginti Prūsiją ir pripažino Albrechtą savo vasalu (*princeps vasallum*). Visas valdas, kurias Prūsijoje pagal 1466 m. taiką valdė Ordinas, dabar Žygimantas davė valdyti vienasmeniškai Albrechtui kaip hercogui, ir valdyti paveldimąja teise (*haereditarium feudum*), kuri galiojo jam ir trimis jo broliams, tiesa, tik tol, kol jie turės teisėtų vyriškosios linijos paveldėtojų (tokių nesant, Prūsiją turėjo paveldėti Lenkija)³². Priėmęs priesaiką, Žygimantas pripažino Albrechtą vienasmeniu valdovu. Nusimetęs vienuolio apsiaustą, metęs Vokiečių ordiną, nusavinęs visus jo turtus Prūsijoje, Albrechtas atpalaidavo Prūsiją nuo pavaldumo Romos popiežiui, paversdamas ją bene pirmąja Europoje teritorija, kurioje kunigaikštis ėmė kurti nuo popiežiaus nepriklausomą teritorinę bažnyčią.

Kelių šios reformos link veikė ilgalaikiai Albrechto politikos tikslai. Pirma, 1510 m. gruodį įvesdintas į Vokiečių ordiną bei iškart išrinktas jo didžiuoju magistru, jis ieškojo palankios konjunktūros, kuri leistų revizuoti Trylikos metų karo pasekmes – atsikratyti formalaus Prūsijos pavaldumo Lenkijos karaliui bei galimai atgauti 1466 m. prarastą Prūsijos dalį. Antra, jis ieškojo būdo, kaip reformuoti patį permainingoms pribrendusį Vokiečių ordiną. 1519–1521 m. karas su Lenkija rezultatų nedavė, veikiau tik dar labiau užspaudė jį į kampą. Tačiau po kelerių metų sprendimą, ką daryti abiem klausimais, kaip žinoma, savitu būdu pasufleravo Martino Lutherio idėjos. Potencialą diskusijai, matyt, teikia tik klausimas, ar Lutheris laikytinas viso Prūsijos reformų plano „krikštateviu“, ar veikiau jo idėjomis Albrechtas pasinaudojo siekdamas savų politinių tikslų. Viena aišku, Lutherio idėjos jau iki 1525 m. kelerius metus sklido artimoje Albrechto aplinkoje ir pats didysis magistras rūpinosi, kad jos ateitų į Karaliaučių.

Šio rinkinio temai svarbu tai, kad Prūsija, žingsnis po žingsnio judėdama reformos įtvirtinimo linkme, pamažu tolo nuo Katalikų bažnyčios – tai paaiškėjo, kai religinis skilimas Lutherio siūlytos reformos klausimu Europoje tapo neišvengiamas. Mažą to, daugiakalbėje ir daugiakultūroje Prūsijoje toji reforma turėjo paliesti visus gyventojų sluoksnius.

Rytinio pasienio gyventojai, daugelis kurių arba patys, arba prieš kelias kartas persikėlė ten iš išorės, suprantama, nebuvo išimtis: Lutherio idėjų ir Albrechto reformos link turėjo pasukti ir jie³³. Įnirtingas į tai nukreiptas valdžios pastangas geriausiai rodo intensyvi parapinių bažnyčių tinklo plėtra. Iš XVI a. pradžios duomenų galime spręsti, kad šiaurės rytinėje Prūsijos dalyje buvo vos kelios parapinės bažnyčios, veikusios tik gyvenvietėse prie svarbiausių pilių (Klaipėda, Tilžė, Ragainė, Žalva, Georgenburgas,

³² Krokuvos sutarties dokumentus lotynų ir vokiečių kalbomis parengė ir publikavo Oswaldas Balzeris – žr. *Corpus iuris polonici*. Sectionis Primae. Vol. 4. Ed. Oswaldus BALZER. Cracoviae, 1910, p. 141–178, no. 46–49.

³³ Svarbiausiu iki šiol pasirodžiusiu darbu apie pokyčius rytiniame pasienyje tebelieka LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 82–130, 160–245, 338–401.

Įsrutis) ir Rusnėje – dar vienas įrodymas, kad kitur nebuvo kuo jų aprūpinti. Kiek tankesnio parapinių bažnyčių tinklo būta pietrytinėje dalyje, tarp Nordenburgo (dab. rus. *Krylovo*), Johanisburgo ir Luko, nors ir ten tas tankumas buvo nepalyginamai mažesnis lyginant su sritimi Prūsijos vakaruose. Tačiau apytiksliai nuo 1540 m. vien per penkis dešimtmečius Prūsijoje maždaug 20 km atstumu į gylį nuo sienos su Lietuva buvo įsteigtos 26 naujos parapinės bažnyčios³⁴. Be visų kitų pasekmių, tai reiškė, kad konfesinės tapatybės požiūriu (o būtent šis tapatybės lygmuo tuo metu buvo svarbiausias) pasienis Prūsijos pusėje buvo vis labiau atskiriamas nuo pasienio Lietuvos pusėje.

Pastarajame savo ruožtu ilgainiui pozicijas įtvirtino Katalikų bažnyčia. Pasienyje pirmosios pastangos tą daryti funduojant bažnyčias išryškėjo XVI a. 6-ajame dešimtmetyje, o pagreitį įgavo kiek vėliau. Pirminis, XV a. pradžioje pradėtas kurti, parapijų tinklas Medininkų vyskupijoje apėmė pirmiausia Žemaičių aukštumą. Išskyrus Veliuoną, žemumoje į vakarus ir į pietus nuo šios aukštumos, kur buvo dykra, pirmosios bažnyčios arba fundacijos minimos XVI a. pradžioje, tačiau jų tinklas tuo metu dar buvo labai retas (Švėkšna, Šilalė, Batačiai, Tauragė, Nemakščiai, Eržvilkas, Skirsnemunė, Veliuona, Vilkija). 1554–1555 m. buvo funduotos dvi naujos katalikų bažnyčios netoli sienos – Jurbarke ir Naujojoje Valioje (Virbalyje). Nors paskui stebime tam tikrą pertrauką, 7–8-uoju dešimtmečiais šios pastangos vėl atgyja: parapijos steigiamos, naujos bažnyčios funduojamos Rietave, Plungėje, Kvėdarnoje, Gelgaidiškyje, o dar vėliau (apie 1590–1605 m.) visai prie sienos arba netoli jos: Palangoje, Gargžduose, Kretingoje, Vainute, Žvingiuose³⁵.

Suprantama, į šį procesą nereikėtų vienareikšmiškai žiūrėti kaip į „pozicijų įtvirtinimą“. Viena vertus, turėtume atkreipti dėmesį į Martyno Mažvydo, Ragainės kunigo Prūsijoje, apie 1550–1551 m. išsakytą pastabą hercogui Albrechtui, kad Mažvydo parapijiečiai į įvairius atlaidus tebevyksta į Žemaitiją³⁶. Matyt, ji mums liudija, kad teritorinė bažnyčia Prūsijoje susidūrė su iššūkiais, pakreipdama naujųjų hercogo pavaldinių tikėjimą, bet taip pat liudija persikėlėlių į Prūsiją ar jų palikuonių trauką išmoktosioms tiesioms ir erdvei, kurioje, žinota, jų dar laikomasi, – Žemaitijai. Kita vertus, būtent Lietuvos pasienis su Prūsija Žemaitijoje tapo ta erdve, kur Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ėmė intensyviai reikštis bajoriškoji reformacija. Bene pirmasis Lutherio idėjas Žemaitijoje skelbęs Šilalės kunigas 1536 m. dar turėjo sprukti į

³⁴ Čia remiamasi *HGAP*. Lf. 3. Wiesbaden, 1973. Turimos galvoje šios bažnyčios: Ostrykūliai (1538), Geldapė (1540–1568), Mėrūniškiai (1545), Kaukėnai (1547), Širvinta (1549), Pisanica (1552), Vielyčkos (1552), Viešvilė (1553), Šventainiai (1554–1574), Vilkyškiai (1554), Pilkalnis (1556), Pilupėnai (1557), Markgrabava (1560), Katniava (apie 1562), Lazdynai (1563), Cichai (1566), Gurniai (1566), Verdainė (1566), Katyčiai (1568), Piktupėnai (1574), Priekulė (1578), Žydkiemis (1579), Šareikiai (1581), Grabava (1589), Stalupėnai (1589), Tolminkiemis (1589).

³⁵ Parapijų tinklas ir datos čia paimtos iš vis dar patikimiausiai jas nustačiusio BŁASZCZYK, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*. Poznań, 1993, s. 163, 190–192, patikslinant jas pagal kai kuriuos vėliau pasirodžiusius tyrimus, pirmiausia: VAIVADA, Vacys. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a: esminiai raidos bruožai*. Klaipėda, 2004.

³⁶ MAŽVYDAS, Martynas. *Pirmoji lietuviška knyga*. Vilnius, 1970, p. 278.

Prūsiją, tačiau nuo XVI a. vidurio šios idėjos rado vis didesnę atgarsį (priskaičiuojama, kad iki XVII a. pradžios Žemaitijoje susikūrė 32 bendruomenės). Poveikis iš Prūsijos tam turėjo didžiulę įtaką³⁷.

Tai veda mus prie kito pasienio regiono aspekto.

Komunikacija per sieną

Tai, kad Prūsija pasuko į Lutherio reformą, o Lietuvoje ilgainiui atsinaujino ir pozicijas dar labiau sutvirtino Katalikų bažnyčia, pakreipė abiejose sienos pusėse gyvenusias visuomenes priešingomis kryptimis. Nepaisant to, gerokai anksčiau buvo prasidėjęs ir kitas procesas – tarp regionų, atribotų sienos, intensyvi komunikacija.

Pagrindiniu komunikacijos per sieną keliu nuo pat pradžių buvo Nemunas, sporadiškai (kariniais tikslais) naudotas jau anksčiau, bet XV a. tapęs esmine jungtimi tarp Lietuvos ir Prūsijos, o per ją – ir (Baltijos jūros keliu) tolimesnės Europos. Šią jungtį vis dažniau visus metus imta naudoti prekybos tikslais. Lietuvos pusėje pastebimą vaidmenį ėmė vaidinti Kaunas, kur Dancigo, Karaliaučiaus ir kitų Prūsijos miestų pirkliai buvo įsteigę savo kontorą. Bet kilo ir vietos pirkliai: tą lėmė miestų vystymasis XV–XVI a. Be to, savo gamybos perteklių ėmė siekti parduoti ir valdovo bei vyskupo dvarai, o nuo XVI a. ir bajorų palivarkai³⁸.

Į Kauną iš Nemuno aukštupio ir jo intakų prekes buvo galima gabenti tik mažesniais laivais. Tada, Kaune perkrautos, jos patekdavo į didesnius laivus, kuriais ramia upės tėkme pasiekdavo žemupį, kur Nemunas išsišakojo į Giliją ir Rusnę. Šiomis atšakomis jos buvo toliau nukreipiamos atitinkamai Karaliaučiaus ir Dancigo (pagrindinė kryptis) bei Klaipėdos (šalutinė kryptis) pusėn. Abiem atvejais tekdavo įveikti Kuršių marias, o pagrindinėje kryptyje – dar ir papildomus barjerus. Nepaisant to, iš visų vandens kelių Lietuvos ir Prūsijos pasienyje Nemunas su savo intakais stebėtinai ilgai, dar ir XIX a., išlaikė dominuojančią svarbą. Su Nemunu nesusijusių vandens kelių – pirmiausia Bebro intakų pietuose, nedideliu mastu per Klaipėdą tekančios Dangės – reikšmė Lietuvos ir Prūsijos komunikacijoje buvo nepalyginamai mažesnė.

³⁷ Šį aspektą specialiai truputį nagrinėjo VAIVADA, Vacys. Über die Beziehungen zwischen Žemaitija und Herzogtum Preußen im 16. Jahrhundert. *Annaberger Annalen*, 1996, Nr. 4, S. 93–106.

³⁸ Apie šią prekybinę jungtį pirmiausia: FORSTREUTER, Kurt. *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg, 1931; IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su Prūsais*. D. 1: Iki XVI amžiaus pabaigos. Kaunas, 1934, ypač p. 114–122; KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus. XVII amžius. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 2). Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 40–43. Dar pgl. ROWELL, S. C. *Anekdota emporika*: Kaip XV a. Lietuvos pirkliai įveikė Dievo ir valdovų sukurtas kliūtis prekiauti..., p. 87–88, 94; SAKALAUSKAS, Darius; POŠKA, Aivaras. Prekybos Nemunu organizavimas iš Sapiegų ir Radvilų šios upės aukštupio uostų XVIII a. septintajame ir aštuntajame dešimtmėčiuose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2020, t. 45, p. 61–78.

Kai 1765–1783 m. buvo pastatytas, o vėliau dar patobulintas Oginskio kanalas, per Ščarą ir Pripetę sujungęs Nemuną ir Dnieprą, Nemuno reikšmė dar išaugo. Ypač tai pasakytina apie 1853–1856 m., kai dėl Krymo karo minėtoji jungtis tapo strategiškai aktuali.

Pagrindinę vandens komunikacijos arteriją papildė sausumos keliai. Palyginę XV a. pirmosios pusės duomenis ir tai, ką apie juos žinome apie 1700 m.³⁹, nesunkiai identifikuosime, kad du svarbiausi sausumos keliai per sieną per tą laiką nepakito. Vienas jų jau nuo Viduramžių jungė Prūsiją ir Livoniją, o XVII a. tapo dalimi svarbiausio Hohenzollernų valdose ir vieno svarbiųjų Europoje reguliaraus pašto traktų, jungusių Rygą, Karaliaučių, Dancigą, Berlyną, Klėvę, Amsterdamą⁴⁰. Antrasis jungė Karaliaučių su Kaunu, Vilniumi ir regionu toliau į rytus. XVII a. 7-ajame dešimtmetyje abu šie keliai tapo vadinamaisiais Rygos ir Vilniaus pašto traktais į Maskoviją. Intensyvumas Vilniaus ir Rygos traktuose keitėsi: iš pradžių buvo nugesusi Vilniaus trakto svarba, bet Didysis šiaurės karas (1700–1721 m.) susilpnino pašto gabenimo intensyvumą per Rygą⁴¹. Vis dėlto XVIII a. pradžioje Petras I perkėlė savo valdų centrą į naujai pastatytąjį Sankt Peterburgą, o kai jis užėmė ir Rygos miestą, Rusijos senato sprendimu 1714 m. buvo atidarytas pašto traktas tarp Peterburgo ir Rygos. Todėl dar ir 1821 m., kai tarp Prūsijos ir Rusijos, užėmusios Lietuvos žemes, planuota sudaryti sutartį, kurioje ši turėjo įsipareigoti beveik visą korespondenciją į Europą nukreipti per Prūsiją, būtent šiedu keliai sutarties projekte buvo įvardyti kaip esminiai, numatyti paštui gabenti⁴².

Istoriografijoje dar minimas ir trečias pagrindinis sausumos kelias tarp Prūsijos ir Lietuvos⁴³. Jo trasa iš Karaliaučiaus pro Rastenburgą, Ryną, Luką vedė į Gardiną ir Naugarduką. Nors jis irgi žinomas nuo jau XV a. ir buvo ilgai naudojamas – tą rodo ir pasienyje išaugusio Augustavo (miesto teisės 1557 m.), Lietuvos miesto, 1569 m. atitekusio Lenkijai, kurį laiką turėtas vaidmuo, – Europos magistraliniu keliu ar magistraliniu pašto traktu jis niekuomet netapo, o jo reikšmė apie 1700 m. jau buvo tik regioninė⁴⁴. Manytina, kad esminės to priežastys dvi: pirma, Lietuvos pusėje jis vedė

³⁹ Plg. HGAP, Lf. 1. Wiesbaden, 1968; Lf. 9. Wiesbaden, 1984.

⁴⁰ STEPHAN, Heinrich von. *Geschichte der Preußischen Post von ihrem Ursprunge bis auf die Gegenwart*. Berlin, 1859, S. 16–19.

⁴¹ Plg. KOZLOVSKII, Ivan. *Pervya pochty i pervye pochmeistery v“ Moskovskom“ gosudarstve*. T. I. Varshava, 1913, s. 59, 63, 108, 110–111, 161–162, 304, 306, 328–332, 343.

⁴² Plg. STEPHAN, H. Op. cit., S. 559–560. Naujesnis darbas šia tema kartoja tą pačią informaciją – BRANDTNER, Gerhard; VOGELANG, Ernst. *Die Post in Ostpreußen: Ihre Geschichte von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*. Lüneburg, 2000, S. 127.

⁴³ Plg. FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse...*, S. 26.

⁴⁴ Tai matyti HGAP, Lf. 9: senoji trasa dar rodoma, bet pašto kelias iš Karaliaučiaus per Rastenburgą, Ryną, Ariusą ėjo iki Luko; tolesnis kelias sienos link pašto kelio funkcijos neatliko. Panašus buvo ir kito vidinio pašto trakto vaidmuo: iš Rastenburgo jis vedė per Angerburgą į Markgrabavą, bet nuo ten sienos link ėjo tik paprastas kelias. Ši trasa mažą vaidmenį atliko ir XV a. pirmojoje pusėje (plg. HGAP, Lf. 1).

į rečiau gyvenamas sritis; antra, per XVI–XVII a. atsirado virtinė naujų Sūduvų kertančių taip pat lokalių ir regioninių kelių iš Prūsijos į Lietuvą.

Regioniniai sausumos keliai, jungę mažesnės svarbos centrus, turėjo antraeilę reikšmę. Du iš jų radosi XVI a. pradžioje, kai tokiu centru pamažu tapo Tilžė, 1511 m. gavusi turgaus teisę, o 1552 m. tapusi miestu⁴⁵. Vienas kelias iš Tilžės pro Tauragę, Kražius, Kurtuvėnus ir Šiaulius vedė į Mintaują. Jis minimas 1540 m.⁴⁶, bet XVIII a. ši jungtis jau buvo smarkiai pakitusi⁴⁷. Kitas, kirsdamas sieną ne vienoje, bet dviejose vietose, iš Tilžės pro Katyčius vedė į Klaipėdą. Apie 1700 m. ši jungtis dar turėjo šiek tiek svarbos, bet vėliau jos reikšmė komunikacijai per sieną nunyko⁴⁸.

Sūduvoje tokiu centru pirmiausia tapo Virbalis (Naujoji Valia, lenk. *Nowa Wola*, vėliau *Wierzbołów*), kuris buvo įkurtas ir gavo turgaus privilegiją 1536 m., o 1593 m. tapo miestu. Per jį bandyta nukreipti sausumos komunikaciją iš Kauno ir Jurbarko į Prūsiją. Iš pradžių jis didesnės reikšmės neįgijo, bet Prūsijos pusėje augant 1583 m. miesto teises gavusio Įsruties, o Lietuvos pusėje augant 1581 m. miesto teises gavusio Alytaus vaidmeniui, be to, 1660 m. miestu tapus ir Vilkaviškiui, XVII a. pabaigoje kelias per Virbalį jau minimas kaip dalis alternatyvaus kelio iš Dancigo į Maskvą pro Įsrutį, Stalupėnus, Alytų, Vilnių, Minską⁴⁹.

Pietiniame sienos ruože keli Sūduvoje XVI a. antrojoje pusėje susiformavę centrai – Bakalariava (1558 m. jau vadinama miestu), Pilypavas (miesto teisės 1570 m.), Prieraslis (miesto teisės 1576 m.) – vaidino vaidmenį labiau lokalinėje komunikacijoje per sieną. Tokią komunikaciją skatino Prūsijos pusėje 1560 m. miesto teises gavusios Markgrabavos (Alėckos) ir 1570 m. miestu tapusios Geldapės atsiradimas. Šimto kilometrų atkarpoje tarp Įsruties ir dar 1435 m. miesto teises gavusio Luko tai buvo du pirmieji miestai, įkurti Prūsijai likusioje buvusioje dykros dalyje. Abu jie jau XVII a. buvo aprūpinti geromis jungtimis su Karaliaučiumi. Savo ruožtu keliai, iš Markgrabavos ir Geldapės vedę minėtų pasienio miestelių link, kurį laiką buvo svarbūs jungtims su dviem centrais Lietuvos pusėje – Merkine ir Gardinu. XVIII a. pabaigoje iš visų šių jungčių vienintelis svarbesnis regioninis kelias, jungęs Markgrabavą ir Gardiną,

⁴⁵ Apie tai plg. THALMANN, Waldemar. Die bauliche Entwicklung der Stadt Tilsit. In *Tilsit. Zur Geschichte und Entwicklung der Stadt*. Hrsg. vom Magistrat. Tilsit, 1926, S. 8–10.

⁴⁶ FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse...*, S. 27; Čelkis taip pat nurodo šį kelią, bet tik iki Šiaulių – ČELKIS, Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija. Sausumos užvaldymas*. Vilnius, 2021, 168, 196.

⁴⁷ XVIII a. atkarpoje tarp Šiaulių ir Tauragės jau matome tik prastesnius kelius, kurie vingiuoja tarp daugybės miestelių. Geresnis kelias tuo metu per Tauragę jau ėjo Lietuvos pusėje palei sieną – iš Jurbarko per Pagramantį, Šilalę, Rietavą į Plungę. Plg. ČELKIS, T. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija...*, p. 327 ir sulankst. žemėl.; *Podrobnaia Militernaia Karta po Granitse Rossii s“ Prussieiu*, [sochinil] inzh. polk. OPPERMAN¹⁷⁹⁹, 1799.

⁴⁸ Plg. FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse...*, S. 27; HGAP, Lf. 9; *Podrobnaia Militernaia Karta...*

⁴⁹ FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse...*, S. 32; IVINSKIS, Z. *Lietuvos prekyba...*, p. 124.

iš šiaurės aplenkdamas Lenkijos pusėje likusį Augustavą, vedė per Račkas, Ščebrą ir Halynką⁵⁰.

Tuo metu panašų regioninių jungčių vaidmenį Sūduvoje dar vaidino du keliai tarp Lietuvos ir Prūsijos. Vienas jungė Įsrutį ir Alytų. XVII a. jis dar vingiavo per Stalupėnus, pasienyje Lietuvos pusėje įkurtą Vištytį (miesto teisės suteiktos 1570 m.) ir Kalvariją, bet per XVIII a. Prūsijos pusėje svarbesne trasa šioje jungtyje tapo Įsruties–Gumbinės–Valtarkiemio–Vištyčio kelias. Antras jungė Tilžę ir Alytų. XVII a. Prūsijos pusėje šis kelias per Ragainę ir Širvintą pasiekė Lietuvos pusėje 1643 m. miesto teises gavusį Vladislavovą (dab. Kudirkos Naumiestis), iš kurio pagrindinis kelias vedė į Vilkaviškį ir iš ten pro Marijampolę į Alytų⁵¹.

56

Šiauriniame Lietuvos ir Prūsijos pasienio ruože regioninių jungčių per sieną vaidmenį vaidino du sausumos keliai, jau XVI a. iš Platelių vedę į Klaipėdą⁵². Sieną jie kirto prie Kretingos ir Gargždų. Per XVII a. Kretingos reikšmė išaugo, atsiradus papildomai jungčiai su Plunge, iš kur vedė pagrindiniai keliai į Rietavą (iš ten toliau į Raseinius), Telšius (iš ten toliau į Šiaulius), Sedą (iš ten toliau į Akmenę, Žagarę ir Mintaują). Savo ruožtu Gargždų vaidmuo sumenko, nes kitas pagrindinis kelias, kirtęs Gargždus, jungė Kretingą, Veiviržėnus, Švėkšną, Gardamą, Naumiestį ir Tauragę, tad buvo svarbus komunikacijai palei sieną, o ne per ją⁵³.

Be visų čia prabėgomis suminėtų pagrindinių kelių, jungusių Lietuvą ir Prūsiją iki XIX a., dar būta virtinės kitų kelių per sieną, kuriais keliautojai kartais taip pat naudojosi. Bet jau nuo XVI a. vidurio abi pusės stengėsi tokių kelių skaičių riboti. Tai liudija, kad, nors pasienis dar nebuvo demarkuotas ar saugomas visu perimetru, judėjimą per sieną jame jau bandyta suvaldyti. Prūsijos pusėje šios pastangos XVIII a. transformavosi į nuolatinę pasienio apsaugą. Tai liudija detali šios apsaugos išdėstymo pasienyje schema, padaryta remiantis 1738 m. spalio mėn. karališkąja instrukcija⁵⁴.

⁵⁰ Plg. HGAP, Lf. 9; ČELKIS, T. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija...*, p. 168, sulankst. žemėl.; *Podrobnaiia Militarnaia Karta...*

⁵¹ Plg. HGAP, Lf. 9; *Podrobnaiia Militarnaia Karta...*

⁵² IVINSKIS, Z. *Lietuvos prekyba...*, p. 123.

⁵³ Plg. ČELKIS, T. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija...*, p. 168, sulankst. žemėl.; *Podrobnaiia Militarnaia Karta...*

⁵⁴ Preussische Postirungs-Charte des Lithauischen Territorii gegen Pohlen, von des Amts Kiauten [...] bis Löbegallen an die Szezuppe und letzten Grentz-Dorffs Schillehnen, ohnweit dem Memel-Strohm, 1739. *GStA PK, XX, HA, F 10738*. Schema vaizduoja pietiniame pasienio ruože kuriamą sistemą su pasieniečių būstinėmis (*Wachthaus*), įkurdinant jose numatytą karininkų, puskarininkų ir kareivių skaičių, laikinomis nakvojimo pastogėmis (*Unterkommen*), dviejų rūšių informavimo ženklais (*Placat-Stenge* ir *Warnungs-Taffel*) prie užkardų (*Schlagbaum*).

Sąveikos per sieną mazgai

Komunikacijos per sieną koncentravimasis į konkrečias vietas, per kurias judėjo didžiausi žmonių bei prekių srautai, ir nuo XVI a. ryškėjančios valdžios pastangos būtent tomis vietomis judėjimą per sieną apriboti, leidžia kalbėti apie sąveikos mazgų formavimą(si). Viena vertus, tai buvo nuo valdžios nepriklausomas procesas: svarbiausi mazgai radosi ten, kur per sieną ėjo magistraliniai keliai. Kita vertus, valdžios pastangos „suvaldyti“ pasienį šį procesą galiausiai sutvirtino.

Du svarbiausi tokie sąveikos mazgai Lietuvos ir Prūsijos pasienyje susiformavo ten, kur sieną kirto Nemuno tėkmė ir du minėti magistraliniai sausumos keliai: ties Nemirseta–Palanga ir ties Smalininkais–Jurbarku. Šiuos, kaip ir kitus (mažesnės svarbos), mazgus formavo ne tik poreikis aptarnauti judėjimą per sieną, bet ir faktas, kad Lietuvos pusėje kūrėsi miestai ar miesteliai, kuriuose veikė muitinės. Vienintelė išimtis, kur sąveikos mazgą sudarė miestas Lietuvos pusėje ir miestas priešingoje Prūsijos pusėje, buvo Širvinta–Vladislavovas, tačiau jis gana vėlyvas⁵⁵, o jo reikšmė, kaip minėta, antraeilė.

Kitur Prūsijos pusėje tokie miestai ar miesteliai prie pat sienos nesikūrė: arčiausiai sienos XVI a. naujai įkurta Markgrabava nuo jos vis vien buvo nutolusi apie 10 km. Išsamus tokio reiškinių paaiškinimas dar reikalauja rimtesnio tyrimo, bet vienas variantų gali būti Lietuvos ir Prūsijos muitų sistemų skirtumai. Prūsija pasienio muitus, kaip tokius, įvedė palyginti vėlai, tik 1775 m.⁵⁶ Iš dalies tą lėmė faktas, kad naujų muitų įvedimą draudė sutartys, iš dalies aplinkybė, kad Prūsija iki XVII a. vidurio buvo Lenkijos karaliaus, kartu ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, lenas. Be to, kitur Europoje tuo metu muitai pasienyje irgi dažnai nebuvo renkami. Turėjo reikšmės ir faktas, kad atskiros Hohenzollernų valdos ilgai turėjo vietines muitų sistemas, kurias vienodinti imtasi palyginti vėlai⁵⁷. Todėl Prūsijoje prekybai su Lietuva šimtmečius taikyti keli muitai, atsiradę dar Vokiečių ordino laikais: naudojimosi upių šliuzais muitai, mokėti Labguvoje bei Teplavoje nuo prekių vertės, XVII a. pabaigoje įvesti kanalų muitai Didžiajame ir Mažajame Frydricho perkasuose (jie buvo sujungti su Labguvos maitu ir vėliau visi perkelti į Karaliaučių) ir vadinamasis svaro muitas, rinktas iš laivų jūrų uostuose (pasienyje tai buvo Klaipėda)⁵⁸. Kitaip tariant, pasienio gyvenvietėse muitas ilgai nebuvo renkamas; tranzitu gabenama žaliava ar produkcija iki XVIII a., patekusi į Prūsiją, buvo perkraunama, sveriamą, rūšiuojama ar perrišama tik tose gyvenvietėse, kurios buvo ant Nemuno vandens kelio (suvokiant jį plačiąja prasme).

⁵⁵ Nors Širvintos kaimas žinomas nuo XVI a., miesto teises jis gavo tik 1725 m. Vladislavovu buvęs Duliebaičių kaimas, radęsis taip pat XVI a., pervadintas 1643 m., kai jam suteiktos miesto teisės.

⁵⁶ FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse...*, S. 32.

⁵⁷ Plg. FREYMARK, Hermann. *Zur preussischen Handels- und Zollpolitik von 1648–1818*. Inaugural-Dissertation. Halle a. S., 1897, S. 3, 10.

⁵⁸ FORSTREUTER, K. *Die Memel als Handelsstrasse...*, S. 14–22, 32.

Kitapus sienos, Lietuvoje, buvo kitaip. Muitai ten buvo renkami vėliausiai nuo XV a., sudarydami nuolatinį valstybės iždo, kurį Lietuva išlaikė savarankišką ir po 1569 m. Liublino unijos, papildymo šaltinį. Šie muitai buvo dviejų kategorijų: *clo* (mokesčiai, mokėti pasienyje) ir *myto* (rinkliavos už naudojimąsi infrastruktūra), nors kartais viena galėjo reikšti kita⁵⁹. Nuo XVI a. pradžios dar egzistavo senieji ir naujieji muitai⁶⁰. Pajamos Lietuvos iždus papildė ne tik iš muitų rinkimo, bet ir iš muitinių bei pačių muitų nuomos – įprastos praktikos jau XV a. Pagrindinė ir seniausia muitinė regione XV a. veikė Kaune, bet XVI a. pirmojoje pusėje jau minima virtinė muitinių, kurios veikė gyvenvietėse prie pat Prūsijos sienos: Palangoje, Kretingoje, Gargžduose, Pajūryje, Tauragėje, Jurbarke⁶¹. Kiek vėliau, kai buvo labiau apgyventas dykros ruožas Sūduvoje, muitinių atsirado ir pietiniame sienos ruože: Virbalyje, Ščebroje ir kt. Pasienio muitinių išsidėstymas bėgant laikui kiek keitėsi⁶², bet esminis principas, kad jos ilgą laiką veikė tik vienoje sienos pusėje, – ne. Prūsijoje pasienio muitinių tinklą pradėta kurti tik XVIII a. pabaigoje⁶³.

Rezultatas buvo tas, kad pasienyje susidarė sąveikos mazgai, kuriuos kūrė magistralinės sienos perėjimo vietos, muitinės ir kita aptarnaujančioji infrastruktūra. Kontak-

⁵⁹ Plg. ZHEREBTSOVA, Larisa. Struktura tamozhennoi sistemy Velikogo kniazhestva Litovskogo v kontse XV – seredine XVI vv.. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*, 2009, t. 1, s. 144–162.

⁶⁰ Apie jų skirtumus: ŠAPOKA, Mindaugas. Senųjų muitų administravimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1710–1717 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019/1. Vilnius, 2019, p. 81. 1588–1589 m., kai valdovo (rūmų) iždas Lietuvoje buvo galutinai atskirtas nuo valstybės iždo, „senieji“ buvo palikti valdovui, o „naujieji“ rinkti valstybės iždo poreikiams. Plg. SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos istorija*. T. VI: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius, 2015, p. 185, 191.

⁶¹ Ivinskis nurodo, kad visos jos veikė jau 1529 m.: IVINSKIS, Zenonas. Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16-tojo amžiaus pusėje. *Židiny*, 1933, Nr. 8–9, p. 145. Kitur nurodoma, kad Gargždų ir Jurbarko muitinės įkurtos 1540 m.: DOVNAR““–ZAPOL“SKII, Mitrofan“. *Gosudarstvennoe khoziaistvo Velikago Kniazhestva Litovskago pri Iagellonakh*“. T. 1. Kiev“, 1901, s. 498, 533, 536. Apie Kauno muitinę, skirtą visai apygardai jau XV a.: *Ibid.*, 535. Dovnarus-Zapolskis aiškina, kad jau XVI a. muitinės buvo skirtingo tipo – vienos centrinės, skirtos visai apygardai (kamaros), kitos rajoninės (pakamarės). Jis taip pat mini, jog XVI a. antrojoje pusėje šaltiniuose greta Kauno minima ir Žemaitijos apygarda, bei spėja, kad jos centras buvo Gargžduose: *Ibid.*, 536, 562. Taip pat veikė atskira Palenkės apygarda su centru Bielske; Gardine buvo jos pakamarė: *Ibid.*, 536.

⁶² XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje centrinės muitinės (kamaros) pasienyje veikė Palangoje, Jurbarke, Virbalyje ir Ščebroje, pakamarės – šiose vietovėse: Kretinga [Kretynga], Bobruny, Aisėnai [Oysiany], [Žemaičių] Naumiestis [Nowe miasto], Šilinė [Szylina], Kudirkos Naumiestis [Nowe Miasto]. Tą matome iš rankraštinės pasienio muitinės schemas: Mappa komor, przykomorkow y straż w repertycyi litewskiey umieszczonych, a pód osobliwemi znakami w realney odsiebie odległości zakonotowanych, sporządzona, [1788]. *Vilniaus universiteto biblioteka*, F 23-203. Datavo ČELKIS, Tomas. 1788 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos karalystės sienos žemėlapis. In *Krikščionių visuomenės raidos atodangos LDK vakarinėje dalyje ir Prūsijoje: nuo užuomazgos iki brandos. Skiriama prof. Stephen C. Rowell 50-mečiui*. Sud. Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2015, p. 254–263.

⁶³ 1788 m. šį tinklą pasienyje su Lietuva sudarė pasienio muitinės valdybos (*Grenz-Zollamt*) Klaipėdoje (*Memel*), Žagmantuose (*Szagmenten*), Smalininkuose (*Schmallenincken*), Šilėnuose (*Schillenen*), Eitkūnuose (*Eydkuhnen*), Voinasuose (*Woynassen*) bei pasienio akcizo valdybos (*Grenz-Acciseamt*) Širvintoje (*Schirwindt*), Pilkalnyje (*Pillkallen*), Geldapėje (*Golldap*), Markgrabavoje (*Margrabowa, oder Oletzko*), Luke (*Lyck*). – Plg. Verordnung von 1788. No. 47. In *Novum Corpus Constitutionum prussico-brandenburgensium*. Bd. 8. Berlin, 1791, Sp. 2163.

tai tokiuose mazguose smarkiai priklausė nuo komunikacijos per sieną ir įtraukė visą virtualią aktorių, kuriuos šio rinkinio straipsniai paminės nebūtinai visus. Tarp jų minėtini ne tik pasienio miestų, miestelių ir kaimų gyventojai, ne tik atsitiktiniai keliautojai, bet ir nuolatiniai pasienio zonos veikėjai: prekybos ir kitų kontaktų tarpininkai (dažnai šį vaidmenį vaidino Lietuvos žydai, kurie, be kita ko, neretai buvo ir muitinių nuomininkai⁶⁴), laivų, baržų, sielių vairininkai, tarnautojai, kurių laikiną paskyrimą į pasienį lėmė tranzitas (pašto stočių laikytojai, pasieniečiai) ir t. t.

Į pasienį, kaip į visų jų sąveikos zoną, knygoje bandoma pažvelgti konkrečiais pavyzdžiais, kurie atskleis skirtingus šios zonos funkcionavimo aspektus laikotarpiu iki industrializacijos.

Pirmas pavyzdys skaitytojus nukels į sąveikos mazgą tarp Nemirsetos ir Palangos. Šias dvi vietas abiejose sienos pusėse skyrė 5 km atstumas. Nemirseta, iš vėlesnio periodo geografijos pradmenų žinoma kaip paskutinis kaizerinės Vokietijos taškas⁶⁵, pirmą kartą paminėta 1434 m. kaip karčema⁶⁶ ir 1540 m. jau buvo kaimas su 17 ūkių ir karčemininku⁶⁷. Palyginę su 1785 m. duomenimis (12 ugniakurų⁶⁸), matome, kad kaimas Prūsijos pusėje ilgą laiką neaugo. Bet apie Palangą to pasakyti negalime. Duomenų apie Palangą iš XIV–XV a. labai mažai: neaišku net, ar joje tuo metu apskritai nuolatinai gyventa. Padėtis keičiasi XVI a. pradžioje, kai tai – jau akivaizdžiai kaimas, o 1547 m. ji jau vadinama miesteliu⁶⁹.

Viena šalia kitos išsidėsčiusios vietovės įdomios dar ir dėl to, kad 13 km į šiaurę nuo Palangos kurį laiką būta dar vienos sienos – Lietuva ten ribojosi su Vokiečių ordino valdomis Livonijoje. Prie šios sienos buvo trečia – Šventosios – vietovė (*Heiligen Aa*), 1410 m. pirmą kartą paminėta kaip karčema⁷⁰. Dalis Vokiečių ordino valdų Livonijoje 1561–1562 m. tapo Lietuvos lenu – Kuršo ir Žiemgalos hercogyste, tačiau anapus minėtos sienos, tuoj už Šventosios upelio, kurį laiką buvo ne Kuršo, o Prūsijos

⁶⁴ Plg. ZHEREBTSOVA, Larisa. Deiatel'nost' evreev-mytnikov Velikogo kniazhestva Litovskogo v kontse XV – seredine XVI veka (na materialakh Litovskoi Metriki). In *Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija. Socialinė istorija, kultūrologija* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 14). Sud. Rimantas SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2007, p. 9–23; CIEŚLA, Maria. Żydowsky celnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII–XVIII wieku. *Studia Judaica*, 2016, nr. 2 (38), s. 229–249.

⁶⁵ XIX–XX a. sandūroje, nusakant kaizerinės Vokietijos geografiją, buvo populiarus posakis: „Nimmersatt, wo das deutsche Reich ein Ende hat.“

⁶⁶ *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*. Hrsg. von Walther ZIESEMER. Nachdruck. Wiesbaden, 1968, S. 311.

⁶⁷ DIEHLMANN, Hans Heinz. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*. Bd. 2: *Memel-Tilsit*. Hamburg, 2006, S. 115–116.

⁶⁸ *Volständige Topographie des Königreichs Preussen*. 1. Theil. Hrsg. von Johann Friedrich GOLDBECK. Königsberg und Leipzig, [1785], [7. Hauptst.], S. 106.

⁶⁹ ALEXANDROWICZ, Stanisław. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. *Acta Baltico-Slavica*, 1970, t. 7, s. 74; KIAUPA, Zigmantas. Palanga ir Šventoji – Lietuvos pajūrio miesteliai XVI–XVII a. In *Palangos istorija...*, p. 124–130.

⁷⁰ *LUB*. Bd. 11. Riga, Moskau, 1905, S. 275, Nr. 314; MORTENSEN, Hans; MORTENSEN, Gertrud. *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*. Teil II. Leipzig, 1938, S. 241.

2 pav. Palangos sąveikos mazgo schema. Juodi taškai žymi miestus, apskritimai žymi kitas svarbias gyvenvietes (miestelius, kaimus). Punktyrinė linija žymi Lietuvos ir Prūsijos sienos kontūrą, ištisinė linija – senojo magistralinio kelio liniją XVIII amžiuje. © Vasilijus Safronovas, 2025

hercogo valdos, mat Gruobinio valda, kaip minėta, 1560–1609/1610 m. priklausė Prūsijai, tik vėliau atiteko Kuršui; greta – Piltenės (vok. *Pilten*) valda, kuri kurį laiką (1559–1583 m.) priklausė Danijai, o 1585–1609 m. taip pat Prūsijai, paskui Abiejų Tautų Respublikai, nuo 1656–1657 m. – Kuršui, tačiau 1717 m. vėl grįžo į Respublikos sudėtį. Kitaip tariant, neilgame vos 20 km pajūrio ruože magistralinis kelias kirto ne tik tris gyvenvietes, bet ir dvi sienas, kurių skirtingose pusėse XVI–XVIII a. pynėsi virtinė interesų ir pavaldumų⁷¹. Svarbaus sąveikos mazgo funkciją šis ruožas dar kurį laiką išlaikė ir po 1795 m., kai Rusijos imperija per Abiejų Tautų Respublikos padalijimą prisijungė ir Kuršą, ir Lietuvą.

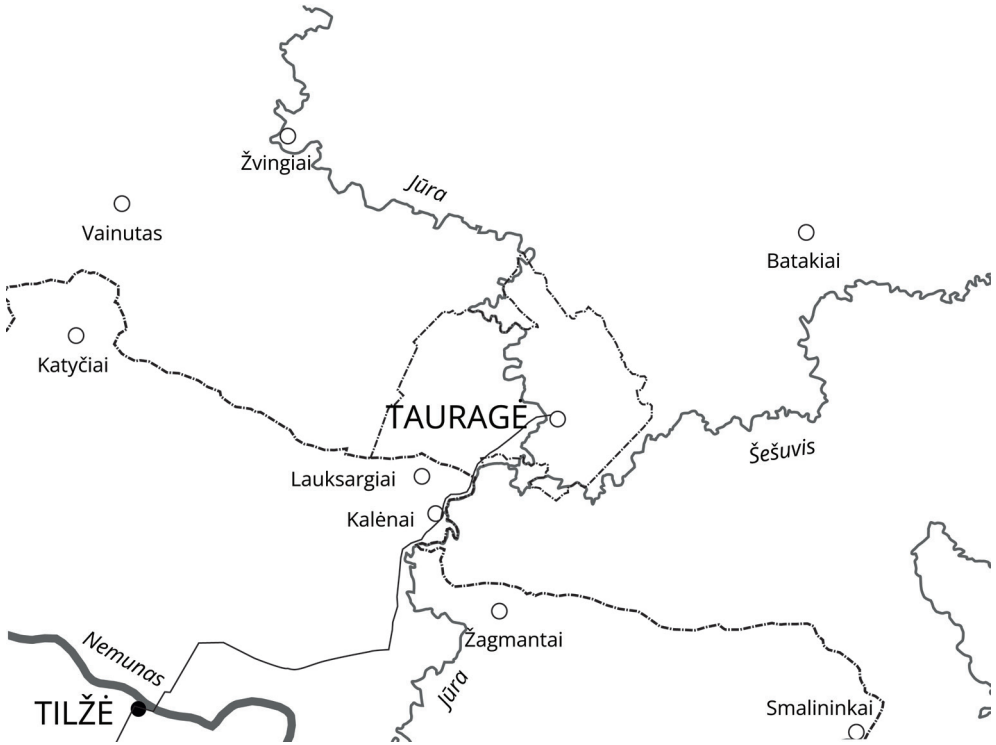
⁷¹ Paskutinis apie šio ruožo vaidmenį komunikacijoje ankstyvuoju periodu (XV a. – XVI a. pr.) rašė HECKMANN, Dieter. „Der Samaitische Strand“. Beobachtungen zur Rechtsqualität einer Verkehrsverbindung zwischen den Deutschordensherrschaften Preußen und Livland vom 15. bis zum frühen 16. Jahrhundert. In *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag*. Hrsg. von Roman CZAJA, Hubert HOUBEN. Ilmtal-Weinstraße, 2020, S. 83–93.

Antras sąveikos mazgas, į kurį kreipia dėmesį šis tomas, palyginti su pirmuoju, ilgą laiką buvo antraeilės, jeigu ne trečiaeilės, reikšmės, bet ir jis galiausiai tapo tarpiniu punktu kelyje iš Prūsijos į Kuršą per Lietuvą. Tai – Tauragės mazgas, atpažįstamas iš vieno 1812 m. gruodžio įvykio, tuo metu prikausčiusio Europos dėmesį. Palyginti su Palangos mazgu, kuriame atskiri senojo magistralinio kelio ruožai yra išlikę iki šių dienų, Tauragės mazgas yra gerokai pakitęs. XVIII–XIX a. sandūroje pagrindinis kelias iš Prūsijos į Lietuvą (tuo metu jau Rusijos imperijos perimtą) dar vedė ne per Lauksargius, kaip šiandien, o per vietoves palei Jūros upę – Oplankį, Kalėnus ir Meldiklaukius. Viską pakeitęs naujas plentas radosi, kai Prūsijos vyriausybė, priėmusi sprendimą pratęsti Berlyno–Karaliaučiaus plentą iki Tilžės, pasiūlė Rusijai: Prūsija nuties jį iki sienos su Rusija, jeigu Rusija savo pusėje padarys tą patį, nutiesdama naują kelią nuo Mintaujos ne Jurbarko link, kaip ji planavo, o Tauragės. Kai Prūsija 1830–1834 m. įgyvendino sumanymą, Rusijos pusė, sprendimą priėmusi dar 1830 m. balandį, vietoje senų kelių, vingiavusių tarp Tauragės bei Kelmės ir jungusių atskiras gyvenvietes – Karapolį, Batakį, Skaudvilę, Nemakščius, kone tiesia linija per Šiaulius į Mintaują 1836 m. pradėjo tiesti naują pašto kelią su stotimis ir 1831 m. pabaigoje įkurta pirmos klasės muitinė Tauragėje⁷². Tauragė dėl šio pokyčio dar netapo miestu. Kaip ir Palangos atveju, formaliai tai įvyko tik laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų. Tačiau vienos iš dviejų pagrindinių sausumos susisiekimo arterijų tarp Rusijos imperijos sostinės ir Europos nukreipimas per Tauragę, kaip ir 1836 m. gaisras, šį miestelį pakeitė tiek, kad jis buvo perkeltas į naują vietą. Tada ėmė keistis ir Lauksargiai (vok. *Laugszargen*) Prūsijos pusėje, kurie 1785 m. dar buvo nedidelis 15 ugniakurų karališkasis kaimas, bet pašto stotis, atsiradusi 1833 m., jau rodė jų kelią į pokytį⁷³.

Iki šio pokyčio Tauragė, kaip minėta, vaidino tam tikrą vaidmenį tranzite XVI a., bet XVIII a. tas vaidmuo jau buvo sumenkęs. Tai matyti ir palyginus Prūsijos pusėje, ant kelio į Tauragę, buvusių kaimų dydį. Kalėnuose, kurie iš jų visų iki didžiojo pokyčio buvo didžiausias kaimas, 1785 m. buvo 26 ugniakurai. Tačiau 1539–1540 m. Kalėnuose dar buvo surašyti 37 sodybų savininkai. Paskutiniame prie sienos Meldiklaukių kaime 1785 m. buvo 8 ugniakurai, bet 1539–1540 m. – 9 savininkai. Kitaip tariant, Prūsijos pusėje buvusios vietovės dėl komunikacijos per sieną ne tik neaugo (tai tai-

⁷² Plg. *Polnoe sobranie zakonov“ Rossijskoj imperii. Sobranie vtoroe*. T. V. Sankt-Peterburg“, 1831, s. 337–338; T. VIII. Sankt-Peterburg“, 1834, s. 412–413; STEPHAN, H. Op. cit., S. 561; THALMANN, Waldemar. *Stadtgeschichte Tilsits*. Tilsit, 1938, S. 27. Taip pat žr. Tauragės plento statybos komiteto bylas: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 563, ap. 1, b. 22–23, 25, 27–30 ir Plan indiquant les stations des postes et casernes des chaussees [Kartografija]; sur la nouvelle route, conduisant de la frontiere de Prusse par Taurogen á Szhawle, [s.d.]. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, K-2360//03819. Į tris sektorius (Tauragės, Šiaulių ir Joniškio) padalytas ir pagal skirtingus projektus etapais statytas Tauragės–Rygos kelias baigtas tiesti tik 1858 m.: *Kovenskaia guberniia za vremia 1843–1893 g.* Kovna, 1893, s. 136. Vienas keliautojas liudijo, kad 1845 m. plentas dar buvo nutiestas tik ruože tarp Tauragės ir Šiaulių. Plg. VASILIAUSKAS, Ernestas. Dailininko J. Dioringo kelionė per Lietuvą ir Tauragės kraštą 1845, 1847 m. *Tauragės kurjeris*, 2017-04-25, priedas *Taurragis*, p. 8–9.

⁷³ KOPP, Jenny. *Geschichte des Landkreises Tilsit*. Tilsit, 1918, S. 172.

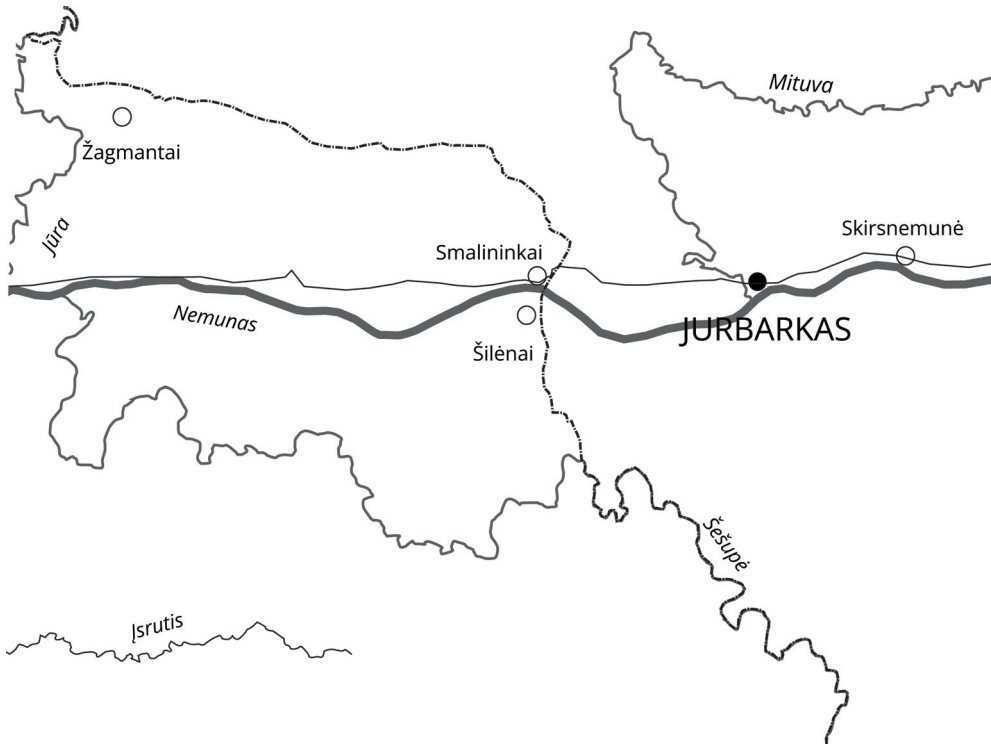

3 pav. Tauragės sąveikos mazgo schema iki 1830 m. Juodas taškas žymi miestą, apskritimai žymi kitas svarbias gyvenvietes (miestelius, kaimus). Punktyrinės linijos žymi Lietuvos ir Prūsijos sienos bei Tauragės valdos ribos kontūrus, ištisinė linija – senojo kelio iš Tauragės į Tilžę liniją XVIII amžiuje. © Vasilijus Safronovas, 2025

kytina ir Nemirsetos atveju kitapus Palangos), bet ir mažėjo. Tokį mažėjimą ir apskritai Tauragės tranzitinio vaidmens sumenkėjimą XVIII a., matyt, gali paaiškinti šios vietovės priklausomybės specifika, kuri jau buvo aptarta. 1507 m. bažnyčios fundacijos akte pirmą kartą paminėta Tauragė⁷⁴, kaip pamename, ne kartą keitė pavaldumą ir beveik visą XVIII a. liko Brandenburgo markgrafo, kuris 1701 m. kartu tapo ir Prūsijos karaliumi, privačia valda (dvaru; vok. *Herrschaft*). 1785 m. šią valdą sudarė miestelis, trys palivarkai ir 35 kaimai bei valdos, iš viso 299 ugniakurai, arba apie 1 200 sielų⁷⁵. Kitaip tariant, gali būti, kad paaiškinimas, kodėl Tauragės vaidmuo sumenko, yra fak-

⁷⁴ *Codex medicencis seu Samogitiae dioecesis*. Vol. I. Coll. Paulus JATULIS. Romae, 1984, p. 165–166, no. 106. Błaszcykas, vienas pirmųjų nagrinėjęs šią datą ir faktą, jų autentiškumu abejojo. Virtinę kontrargumentų jo teiginiams pateikė Vaivada. Plg. BŁASZCZYK, G. Op. cit., s. 168–169; VAIVADA, V. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija...*, p. 42–54.

⁷⁵ 1785 m. duomenys čia iš: *Volständige Topographie des Königreichs Preussen*. 1. Theil. Hrsg. von Johann Friedrich GOLDBECK. Königsberg und Leipzig, [1785], 2. Hauptstück, S. 43–44; [7. Hauptst.], S. 63, 83, 96.

4 pav. Jurbarko–Smalininkų sąveikos mazgo schema. Juodas taškas žymi miestą, apskritimai žymi kitas svarbias gyvenvietes (miestelius, kaimus). Punktyrinė linija žymi Lietuvos ir Prūsijos sienos kontūrą, iššiosinė linija – senojo sausumos kelio liniją XVIII amžiuje. © Vasilijus Safronovas, 2025

tas, kad, įsteigta pasienyje su Prūsija ir XVI a. dar turėjusi muitinę, vėliau ji suformavo specifinę politinę afiliaciją su pačia Prūsija.

Antras straipsnis rinkinyje pasakoja apie laikotarpį, kai būtent ši afiliacija dar lėmė Tauragės ateitį.

Galiausiai trečias sąveikos mazgas, į kurį fokusuoja dėmesį rinkinys, savitas dar kitaip. Smalininkų–Jurbarko mazgą sudarė dvi skirtingose sienos pusėse buvusios vietovės, kurias skiria 12 km atstumas, Mituvos upė, Šventosios upelis ir Lietuvos pusėje prie pat sienos bei šio upelio prigludęs Pašvenčio kaimas. Kaip ir Palangos mazgas, šis priklauso ankstyviausiems Lietuvos ir Prūsijos pasienyje susiformavusiems sąveikos mazgams. Per jį taip pat ėjo labai reikšmingas magistralinis sausumos kelias.

1539–1540 m. duomenys čia iš DIEHLMANN, Hans Heinz. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*. Bd. 3: *Ragnit–Insterburg–Georgenburg und Saalau*. Hamburg, 2008, S. 29–32.

Kaip minėta, Jurbarkė, kaip ir Palangoje, nuo XVI a. veikė muitinė. XIX a. pasikeitęs Tauragės statusas tranzitinėje komunikacijoje Palangai, galima sakyti, tapo smūgiu, ilgainiui iš esmės pakeitusiu jos vaidmenį: europinis pašto traktas, iš Karaliaučiaus Kuršių nerija ėjęs per Klaipėdą į Palangą ir toliau į Rygą, galiausiai buvo perkeltas į Tilžės–Tauragės–Šiaulių liniją. Bet tai palietė ir Jurbarką: fiksuojama, kad dėl trakto perkėlimo į Tauragę Jurbarko muitinės vaidmuo buvo mažinamas⁷⁶, nors muitinės apygardos centras jame tebeliko.

Jurbarkė, panašiai kaip Palangoje, Gargžduose ar kituose pasienio miesteliuose Lietuvos pusėje, jau nuo XVII a. gyventa žydų, kurie šiame mazge buvo svarbūs komunikacijos tarpininkai (Tauragėje dėl jos specifinio pavaldumo žydų ėmė daugėti tik XVIII a. antroje pusėje, o ypač XIX a.).

64

Tačiau trečias sąveikos mazgas buvo ir kitoks nei Palangos. Pirma, jis aprėpė judėjimą ne tik sausuma, bet ir vandeniui: šiame mazge svarbiausia regiono vandens arterija iš Lietuvos Nemuno virsdavo Prūsijos Mėmeliu. Laivybai Nemunas buvo svarbus dar ir XX a. pradžioje; žemyn upe juo plukdyti ir dideli miško medžiagos kiekiai (sieliai). Antra, toks šio mazgo vaidmuo, skirtingai nei dviem prieš tai aptartais atvejais, augino gyvenvietes abipus sienos. Jurbarkė miesteliui prie dvaro dar 1540 m. buvo suteikta turgaus teisė⁷⁷. 1611 m. gavęs miesto teises, jis išaugo iki nedidelio pasienio miesto, kuris tebebuvo gyvybingas ir XIX amžiuje. Smalininkai atsiranda maždaug tuo pačiu metu: XVI a. jie jau minimi šaltiniuose⁷⁸. Nors miestu Smalininkai tapo tik XX a., tol, kol Nemuno kelias buvo aktyviai eksploatuojamas, jie irgi augo. 1539–1540 m. ten buvo 21 sodyba, 1785 m. trijose Smalininkų gyvenvietėse, išsidėsčiusiose aukštyn upe sienos link – Endriūsiuose (*Endruszen*), Vidkiemyje (*Wittkehmen*) ir Aukštogaliuose (*Augstogallen*) – jau 41 ugniakuras, o apie 1820 m. visose trijose – 239 sielos⁷⁹. Ar tokio augimo priežastis gali būti faktas, kad Smalininkuose gerokai anksčiau nei kituose pasienio kaimuose Prūsijos pusėje atsirado akcizo rinkėjas⁸⁰, dar parodys tolesni tyrimai.

⁷⁶ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii...*, t. VIII, s. 412–413.

⁷⁷ *Lietuvos metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Irena VALIKONYTĖ, Neringa ŠLIMIENĖ, Saulė VISKANTAITĖ-SAVIŠČVIENĖ, Lirija STEPONAVIČIENĖ. Vilnius, 2007, p. 85, Nr. 83.

⁷⁸ Mokesčių mokėtojai Ragainės valsčiaus *Smalnick villa* kaime minimi jau 1539–1540 m. (DIEHLMANN, H. H. Op. cit., Bd. 3, S. 63–65). XVI a. antrąją pusę datuojamame sienos brėžinyje *Smolniken* taip pat jau rodomas (GStA PK, XX. HA, AK B 10043), o apie 1650 m. jau vadinamas *Schmalnicken* (GStA PK, XX. HA, AK, A 10147).

⁷⁹ DIEHLMANN, H. H. Op. cit., Bd. 3, S. 63–65; *Volständige Topographie...*, [7. Hauptst.], S. 143–144; *Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des preussischen Staats*. Hrsg. von Alexander A. MÜTZELL. Bd. 4. Halle, 1823, S. 251.

⁸⁰ Jau 1732 m. Aukštogaliuose minimas *accise-Einehmer*, manytina, yra dar vienas patvirtinimas apie muitų sistemos ypatybę to meto Prūsijoje, kai ji buvo aktuali besinaudojantiems vandens keliais, o ne tiesiog kertantiems sieną. Žr. GStA PK, XX. HA, A 10055.

Epilogas

Laikotarpis, apie kurį pasakos skirtingos čia minėtų trijų sąveikos mazgų istorijos, sąmoningai apribotas XIX a. viduriu. Tai padaryta turint galvoje mažiausiai tris tendencijas, kurios keitė ligtolinį pasienį ir sąveikos jame pobūdį.

Pirma, kaip matėme, dar XVIII a. stiprėjo vyriausybių pastangos judėjimą per Lietuvos ir Prūsijos sieną labiau suvaldyti. Tą liudijo muitų ir muitinių reformos, pasieniečių atsiradimas pasienyje ir kitos priemonės, kurių imtasi abiejose sienos pusėse⁸¹. Judėjimo suvaržymo ir kontrolės augimas, turint galvoje faktą, kad įveikti Lietuvos ir Prūsijos sieną nebuvo sudėtinga, vis dėlto egzistavo kaip vizija, kurią įgyvendinti tikrovėje buvo iššūkis. Pasienyje gyvenę komunikacijos per sieną aktoriai siūlė būdus, kurie tą kontrolę bandė apeiti. Tad kuo labiau augo pastangos judėjimą per sieną (pirmiausia prekių) griežtai kontroliuoti, tuo labiau didėjo kontrabandos mastai ir vietos gyventojų įsitraukimas į ją⁸². Faktas, kad ten, kur iki 1795 m. buvo siena tarp Prūsijos ir Lietuvos, nuo 1795 m. (Sūduvoje nuo 1815 m.) radosi siena tarp Prūsijos ir Rusijos, nė vienos šių tendencijų iš esmės nekeitė, veikiau abi jas dar labiau sustiprino.

Antra, valstiečių išlaisvinimas, Sūduvoje įvykęs 1807 m., o likusioje buvusios Lietuvos dalyje 1861 m., ilgainiui ėmė keisti judėjimo per sieną pobūdį. Jis ėmė masiškėti, įgauti naują pobūdį – be tos palyginti nedidelės visuomenės dalies, kuri galėjo keliauti iki tol, įtraukti dalyvius, kurie anksčiau buvo „pririšti prie žemės“, ir, ne mažiau svarbu, siūlyti naujas paslaugas pasienyje. Vienas pavyzdys čia galėtų būti pokyčiai pasienyje, kuriuos paskatino masinė migracija (judėjimas į vieną pusę, daugiausia į „naująjį pasaulį“), kitas – masinis judėjimas pirmyn ir atgal per sieną, susijęs su sezoniniais darbais Rytų Prūsijoje.

Trečia, XIX a. ėmė iš esmės keistis magistraliniai keliai. Pirmas ryškus pokytis buvo jau aptartas Prūsijos ir Rusijos vyriausybių sutartas pašto kelio perkėlimas į Tilžės–

⁸¹ Nauji tam skirti tyrimai: JAKULIS, Martynas; POŠKA, Aivaras; RYČKOV, Andrej; GIORDANO, Alberto; VERBICKIENĖ, Jurgita. The Creation of the Border Control Infrastructure at the Border of the Grand Duchy of Lithuania and Prussia in the Second Half of the Eighteenth Century. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2024, Vol. 72, No. 2, pp. 219–250; GIORDANO, Alberto; JAKULIS, Martynas; VERBICKIENĖ, Jurgita; POŠKA, Aivaras; RYČKOV, Andrej. Methodological Perspectives on Smuggling: The GDL-Prussia Borderlands in the Late Eighteenth Century. *Journal of Borderlands Studies*, 2025, Vol. 40, No. 3, pp. 713–740; JAKULIS, Martynas; RYČKOV, Andrej; POŠKA, Aivaras; GIORDANO, Alberto; ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Smuggling in the Grand Duchy of Lithuania–Kingdom of Prussia borderland at the end of the eighteenth century: the case of Palanga customs. *Journal of Baltic Studies*, 2025, Vol. 56, No. 1, pp. 165–181.

⁸² Plg. LEISEROWITZ, Ruth. Schmuggel als Lebensform an der Grenze. Einblicke in Grenzwelten des 19. Jahrhunderts. In *Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 10). Sud. Silva POCYTĖ, Rimantas SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2004, p. 70–77. Taip pat žr. LEISEROWITZ, Ruth. *Sabbatleuchter und Kriegerverein. Juden in der ostpreußisch-litauischen Grenzregion 1812–1942* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 24). Osnabrück, 2010, ypač S. 103–137.

Tauragės kryptį. Be to, 1860 m. pabaigoje buvusio Lietuvos ir Prūsijos pasienio kaimą Eitkūnus Prūsijos pusėje pasiekė pirmoji geležinkelio linija – vadinamojo Rytų geležinkelio (vok. *Ostbahn*) atšaka nuo Karaliaučiaus. Kitapus sienos radosi jungtis nuo Vilniaus per Kauną iki Kybartų, šiame pasienio taške sukūrusi savitą komunikacijos mazgą tarp Berlyno ir Sankt Peterburgo. Pažymėtina, kad šis mazgas, techniškai žiūrint, nebuvo tranzitinis. Vokiški traukiniai važiavo iki Kybartų, rusiški – iki Eitkūnų, nes rusiškoji geležinkelio vėžė buvo platesnė nei europinė. Pasienyje tai sukūrė visiškai naują centrą⁸³. Panašus, tik mažesnio masto, radosi Prostkių (vok. *Prostken*, lenk. *Prostki*) vietovėje piečiau Luko: ten 1871 m. irgi buvo atitiestas geležinkelis nuo Karaliaučiaus (vadinamoji Rytų Prūsijos pietinė linija), o 1873 m. kitapus sienos buvusį Grajevą pasiekė linija, jungusi su vadinamuoju Pietvakarių geležinkeliu Rusijoje – Brestu, Kijevu, Odesa. Kiti panašūs pokyčiai – naujų geležinkelio linijų tiesimas, Žemaičių plento statyba – pasienyje įvyko jau XX a. Visi jie kardinaliai pakeitė vyraujančias tranzito kryptis.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- Caspar Hennenberger's Grosse Landtafel von Preussen*. In 9 Blättern. (Erste Ausgabe vom Jahre 1576.) Königsberg, 1863.
- Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae*. T. IV. [Ed. Maciej DOGIEL.] Vilnae, [1764].
- Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376–1430*. Coll. Antonii PROCHASKA. Cracoviae, 1882.
- Codex medicenensis seu Samogitiae dioecesis*. Vol. I. Coll. Paulus JATULIS. Romae, 1984.
- Corpus iuris polonici*. Sectionis Primae. Vol. 4. Ed. Osvaldus BALZER. Cracoviae, 1910.
- DIEHLMANN, Hans Heinz. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*. Bd. 2: *Memel-Tilsit*. Hamburg, 2006; Bd. 3: *Ragnit-Insterburg–Georgenburg und Saalau*. Hamburg, 2008.
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*. Wyd. Przemysław NOWAK, Piotr POKORA. Poznań, 2004.
- Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*. Hrsg. von Walther ZIESEMER. Nachdruck. Wiesbaden, 1968.
- Kovenskaia guberniia za vremia 1843–1893 g.* Kovna, 1893.
- Lietuvos metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga*. Parengė Irena VALIKONYTĖ, Neringa ŠLIMIE-NĖ, Saulė VISKANTAITĖ-SAVIŠČEVIENĖ, Lirija STEPONAVIČIENĖ. Vilnius, 2007.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. T. 1. Ats. red. Konstantinas JABLONSKIS. Vilnius, 1955.
- Limites regni Poloniae & Magni Ducatus Litvaniae*. [Ed. Maciej DOGIEL.] Vilnae, 1758.
- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. von Friedrich Georg von BUNGE (fortgesetzt von Hermann HILDEBRAND, Philipp SCHWARTZ). Bd. 5. Riga, 1867; Bd. 7. Riga, Moskau, 1881; Bd. 11. Riga, Moskau, 1905.
- MAŽVYDAS, Martynas. *Pirmoji lietuviška knyga*. Vilnius, 1970.
- Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des preussischen Staats*. Hrsg. von Alexander A. MÜTZELL. Bd. 4. Halle, 1823.
- Novum Corpus Constitutionum prussico-brandenburgensium*. Bd. 8. Berlin, 1791.
- Podrobnaia Militeraia Karta po Granitse Rossii s' Prussieiu*, [sochinil] inzh. polk. OPPERMAN", 1799.

⁸³ Apie jo reikšmę plg. naują darbą: MUSEKAMP, Jan. *Shifting Lines, Entangled Borderlands. Mobilities and Migration along the Prussian Eastern Railroad*. Bloomington, 2024.

- Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie vtoroe*. T. V. Sankt-Peterburg", 1831; T. VIII. Sankt-Peterburg", 1834.
- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*. Bd. 1: 1398–1437. Hrsg. von Erich WEISE. 2. Aufl. Marburg, 1970.
- Volständige Topographie des Königreichs Preussen*. 1. Theil. Hrsg. von Johann Friedrich GOLDBECK. Königsberg und Leipzig, [1785].

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ALEXANDROWICZ, Stanisław. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. *Acta Baltico-Slavica*, 1970, t. 7, s. 47–108.
- BARKOWSKI, Otto. Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg unter Herzog Albrecht und Markgraf Geogr. Friedrich von Ansbach 1525–1603. *Prussia*, 1928, Hf. 28, S. 159–243.
- BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija*. T. III: XIII a. – 1385 m. *Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius, 2011.
- BISKUP, Marian; CZAJA, Roman; DŁUGOKĘCKI, Wiesław; DYGO, Marian; JÓŹWIĄK, Sławomir; RADZIMIŃSKI, Andrzej; TANDECKI, Janusz. *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: władza i społeczeństwo*. Warszawa, 2009.
- BŁASZCZYK, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*. Poznań, 1993.
- BRANDTNER, Gerhard; VOGELANG, Ernst. *Die Post in Ostpreußen: Ihre Geschichte von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*. Lüneburg, 2000.
- BUCEVIČIŪTĖ, Laima. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*. Vilnius, 2015.
- CIEŚLA, Maria. Żydowskie celnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII–XVIII wieku. *Studia Judaica*, 2016, nr. 2 (38), s. 229–249.
- ČELKIS, Tomas. 1788 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos karalystės sienos žemėlapis. In *Krikščionių visuomenės raidos atodangos LDK vakarinėje dalyje ir Prūsijoje: nuo užuomazgos iki brandos*. Skiriama prof. Stephen C. Rowell 50-mečiui. Sud. Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2015, p. 254–263.
- ČELKIS, Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija. Sausumos užvaldymas*. Vilnius, 2021.
- ČELKIS, Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2014.
- DOVNAR""-ZAPOL""SKII, Mitrofan". *Gosudarstvennoe khoziaistvo Velikago Kniazhestva Litovskago pri Iagellonakh*". T. 1. Kiev", 1901.
- FORSTREUTER, Kurt. Die Entwicklung der Grenze zwischen Preußen und Litauen seit 1422. *Altpreußische Forschungen*, 1941, 18. Jhg., Hf. 1, S. 50–70.
- FORSTREUTER, Kurt. *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg, 1931.
- FOUCHER, Michel. *L'invention des frontières*. Paris, 1986.
- FREYMARK, Hermann. *Zur preussischen Handels- und Zollpolitik von 1648–1818*. Inaugural-Dissertation. Halle a. S., 1897.
- GIORDANO, Alberto; JAKULIS, Martynas; VERBICKIENĖ, Jurgita; POŠKA, Aivaras; RYČKOV, Andrej. Methodological Perspectives on Smuggling: The GDL-Prussia Borderlands in the Late Eighteenth Century. *Journal of Borderlands Studies*, 2025, Vol. 40, No. 3, pp. 713–740.
- GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999.
- HECKMANN, Dieter. ‚Der Samaitische Strand‘. Beobachtungen zur Rechtsqualität einer Verkehrsverbindung zwischen den Deutschordensherrschaften Preußen und Livland vom 15. bis zum frühen 16. Jahrhundert. In *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag*. Hrsg. von Roman CZAJA, Hubert Houben. Ilmtal-Weinstraße, 2020, S. 83–93.

- HELLMANN, Manfred. *Die preussische Herrschaft Tauroggen in Litauen (1690–1793)*. Berlin, 1940. *Historisch-geographischer Atlas des Preußenlandes*. Hrsg. von Hans MORTENSEN, Gertrud MORTENSEN, Reinhard WENSKUS, Helmut JÄGER. Lf. 1–15. Wiesbaden, 1968–1989.
- IVINSKIS, Zenonas. Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų. Nuo Tannenbergo iki 16-tojo amžiaus pradžios. *Athenaeum*, 1935, t. 6, p. 54–117.
- IVINSKIS, Zenonas. Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16-tojo amžiaus pusėje. *Židiny*, 1933, Nr. 8–9, p. 134–149.
- IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su Prūsais*. D. 1: Iki XVI amžiaus pabaigos. Kaunas, 1934.
- JAKULIS, Martynas; POŠKA, Aivaras; RYČKOV, Andrej; GIORDANO, Alberto; VERBICKIENĖ, Jurgita. The Creation of the Border Control Infrastructure at the Border of the Grand Duchy of Lithuania and Prussia in the Second Half of the Eighteenth Century. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2024, Vol. 72, No. 2, pp. 219–250.
- JAKULIS, Martynas; RYČKOV, Andrej; POŠKA, Aivaras; GIORDANO, Alberto; ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Smuggling in the Grand Duchy of Lithuania–Kingdom of Prussia borderland at the end of the eighteenth century: the case of Palanga customs. *Journal of Baltic Studies*, 2025, Vol. 56, No. 1, pp. 165–181.
- JÄGER, Eckhard. *Prussia-Karten 1542–1810. Geschichte der kartographischer Darstellung Ostpreußens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Weisshorn, 1982.
- JÄHNIG, Bernhart. Litauische Einwanderung nach Preußen im 16. Jahrhundert. Ein Bericht zum dritten Band von Hans und Gertrud Mortensen. In *Zur Siedlungs-, Bevölkerungs- und Kirchengeschichte Preußens* (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 12). Hrsg. von Udo ARNOLD. Lüneburg, 1999, S. 75–94.
- KIAUPA, Zigmantas. Palanga ir Šventoji – Lietuvos pajūrio miesteliai XVI–XVII a. In *Palangos istorija*. Sud. Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1999, p. 119–146.
- KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus. XVII amžius. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 2). Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 40–43.
- KOLANKOWSKI, Ludwik. *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*. Lwów, 1913.
- KOPP, Jenny. *Geschichte des Landkreises Tilsit*. Tilsit, 1918.
- KOZLOVSKII, Ivan". *Pervya pochty i pervye pochmeistry v" Moskovskom" gosudarstve*. T. I. Varshava, 1913.
- Lietuvos nacionalinis atlasas*. T. II. 2-oji laida. Vilnius, 2016.
- LEISEROWITZ, Ruth. *Sabbatleuchter und Kriegerverein. Juden in der ostpreußisch-litauischen Grenzregion 1812–1942* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 24). Osnabrück, 2010.
- LEISEROWITZ, Ruth. Schmuggel als Lebensform an der Grenze. Einblicke in Grenzwelten des 19. Jahrhunderts. In *Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 10). Sud. Silva POCYTĖ, Rimantas SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2004, p. 70–77.
- LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.
- MORTENSEN, Hans. Einwanderung und innerer Ausbau in den Anfängen der Besiedlung des Hauptamtes Ragnit. In *Acta Prussica. Abhandlungen zur Geschichte Ost- und Westpreußens. Fritz Gause zum 75. Geburtstag* (Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr., XXIX). Würzburg, 1968, S. 67–76.
- MORTENSEN, Hans; MORTENSEN, Gertrud. *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*. Teil II. Leipzig, 1938.
- MUSEKAMP, Jan. *Shifting Lines, Entangled Borderlands. Mobilities and Migration along the Prussian Eastern Railroad*. Bloomington, 2024.

- NEITMANN, Klaus. *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates*. Köln, Wien, 1986.
- NIKŽENTAITIS, Alvydas. Palanga XIII–XV amžiais. In *Palangos istorija*. Sud. Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1999, p. 105–117.
- ROEDDER, H[einrich]. *Zur Geschichte des Vermessungswesens Preussens, insbesondere Altpreussens aus der ältesten Zeit bis in das 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1908.
- ROWELL, S. C. *Anekdota emporika: Kaip XV a. Lietuvos pirkliai įveikė Dievo ir valdovų sukurtas kliūtis prekiauti. Lietuvos istorijos metraštis, 2008/2*. Vilnius, 2009, p. 85–100.
- ROWELL, S. C. Aspects of Settlement in the Klaipėda District (Memelland) in the Late Fifteenth and Early-Sixteenth Centuries. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 11). Sud. Vacys VAIVADA, Dainius ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 22–34.
- ROWELL, S. C. The Lithuano-Prussian Forest Frontier, c. 1422–1600. In *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700–1700*. Ed. by Daniel POWER, Naomi STANDEN. Houndmills-Basingstoke, 1999, pp. 182–208.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015.
- SAKALAUSKAS, Darius; POŠKA, Aivaras. Prekybos Nemunu organizavimas iš Sapiegų ir Radvilų šios upės aukštupio uostų XVIII a. septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose. *Lietuvos istorijos studijos*, 2020, t. 45, p. 61–78.
- SALYS, Antanas. Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets. *Tauta ir žodis*, 1930, t. 6, p. 173–314
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos istorija*. T. VI: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius, 2015.
- STEPHAN, Heinrich, von. *Geschichte der Preußischen Post von ihrem Ursprunge bis auf die Gegenwart*. Berlin, 1859.
- ŠAPOKA, Mindaugas. Senųjų muitų administravimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1710–1717 m. *Lietuvos istorijos metraštis, 2019/1*. Vilnius, 2019, p. 79–100.
- THALMANN, Waldemar. Die bauliche Entwicklung der Stadt Tilsit. In *Tilsit. Zur Geschichte und Entwicklung der Stadt*. Hrsg. vom Magistrat. Tilsit, 1926, S. 7–18.
- THALMANN, Waldemar. *Stadtgeschichte Tilsits*. Tilsit, 1938.
- TOEPPEN, M[ax]. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858.
- TOTORAITIS, Jonas. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. D. 1. Kaunas, 1938.
- TRILLO-SANTAMARÍA, Juan-Manuel; PAÛL, Valerià. The Oldest Boundary in Europe? A Critical Approach to the Spanish-Portuguese Border: The *Raia* Between Galicia and Portugal. *Geopolitics*, 2014, Vol. 19, pp. 161–181.
- VAIVADA, Vacys. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a: esminiai raidos bruožai*. Klaipėda, 2004.
- VAIVADA, Vacys. Über die Beziehungen zwischen Žemaitija und Herzogtum Preußen im 16. Jahrhundert. *Annaberger Annalen*, 1996, Nr. 4, S. 93–106.
- VAIVADA, Vacys. Žemaitija XV–XVIII amžiuje. In *Žemaitijos istorija*. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS. Vilnius, 1997, p. 103–174.
- VASILIAUSKAS, Ernestas. Dailininko J. Dioringo kelionė per Lietuvą ir Tauragės kraštą 1845, 1847 m. *Tauragės kurjeris*, 2017-04-25, priedas *Tauragis*, p. 8–9.
- ZHEREBTSOVA, Larisa. Deiatel'nost' evreev-mytnikov Velikogo kniazhestva Litovskogo v kontse XV – seredine XVI veka (na materialakh Litovskoi Metriki). In *Baltijos regiono istorija ir kultūra: Lietuva ir Lenkija. Socialinė istorija, kultūrologija* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 14). Sud. Rimantas SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2007, p. 9–23.
- ZHEREBTSOVA, Larisa. Struktura tamozhennoi sistemy Velikogo kniazhestva Litovskogo v kontse XV – seredine XVI vv. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytvs'koho*, 2009, t. 1, s. 144–162.

5 pav. Senasis kelias per sieną, kadaise jungęs Kudirkos Naumiestį (Vladislavovą) ir Širvintą. Vasilijaus Safronovo nuotr., 2023 m.

6 pav. Širvintos upelis – natūrali riba, 1422 m. nustatyta tarp Lietuvos ir Prūsijos, šiandien tebeskiria Lietuvą ir Europos Sąjungą nuo Rusijos. Vaizdas nuo tilto Kudirkos Naumiestyje. Vasilijaus Safronovo nuotr., 2023 m.

7 pav. Informacija apie Melno sutartį poilsiautojams skirtame pasivaikščiavimo take, kurį Palangos savivaldybė Baltijos jūros pakrantėje įrengė 2025 m. Vasilijaus Safronovo nuotr.

8 pav. Melno taikos 600-mečiui skirtas atminimo ženklas (archit. Mantas Paketuris, gamino Andrius Vencius) Kudirkos Naumiestyje. Vasilijaus Safronovo nuotr., 2023 m.